

Bruno Amoroso og Ole Jess Olsen Brud og kontinuitet: Det Syditalienske udviklingsproblem^{*}

I det seneste større dokument fra den ministerielle institution, der varetager planlægningen af den økonomiske og sociale udvikling i Italien, udpeges det syditalienske udviklingsproblem endnu engang som en af den økonomiske politik's højest prioriterede opgaver:

»Udligningen af de regionale økonomiske forskelle, som i Italien er mest markante i forbindelse med den historiske adskillelse mellem Norden og Syden, er en åbenlys anvendelse af princippet om lige muligheder for arbejde og velfærd for alle landets borgere. Set i et tilstrækkeligt tidsperspektiv er det tillige en afgørende betingelse for hele landets økonomiske udvikling. Herved gives der mulighed for at udvide og differentiere det produktive apparats struktur; for at formindske de omkostninger, der er forbundet med flytning af arbejdskraft eller med den manglende udnyttelse af sådanne ressourcer, som ikke lader sig

^{*} Syditalien - eller *Mezzogiorno*, som det ofte kaldes - omfatter de seks sydligste provinser på den italienske halvø, *Campanien*, *Calabrien*, *Lucanien*, *Puglien*, *Abruzzerne* og *Molise*, dvs. stort set området syd for Rom. Endvidere henregnes de to øer, *Sardinien* og *Stilien*, til Syditalien. Hele landsdelen har ca. 20 millioner indbyggere eller ca. 40 pct. af den italienske befolkning.

flytte; for at undgå eller formindske omkostningerne ved en subsidieringspolitik, som ellers skulle belaste landets økonomi.«¹

Denne »dualistiske« økonomiske struktur med et højt udviklet industrialiseret Norditalien og et underudviklet og overvejende agrart Syditalien har især i tiden efter 2. verdenskrig påkaldt sig stor opmærksomhed både blandt italienske og udenlandske økonomer. Herved er opnået et både mere indgående og mere udbredt kendskab til de økonomiske forskelle, der er mellem landets to dele. Der hersker dog en tendens til – som er særlig fremtrædende i de officielle eller halvofficielle publikationer – at indsnævre problemstillingen til et rent teknisk spørgsmål om »at stimulere produktionsfaktorerne til større mobilitet«. Ved denne forenkling afskæres man fra at forstå mange af Syditaliensproblekets aspekter, og hvad værre er, bliver de forholdsregler, der tages i anvendelse for at udvikle landsdelen, ofte helt urealistiske. Syditalien opfattes ikke som produkt af den konkrete udvikling af *hele* det italienske samfund samt af de politiske og økonomiske strukturer, der herved er udformet og konsolideret i landsdelen. Man forstår derfor ikke de snævre grænser, som fortidens såvel som nutidens kapitalistiske udvikling sætter for en mulig løsning af Syditaliensproblemet.

Det er her endnu engang nødvendigt at understrege, at en *tilbagestående* eller *primitiv* økonomi med ringe grad af arbejdsdeling, lave indkomster, ingen industri og ringe vækst ikke er det samme som en *underudviklet* økonomi. Et samfund kan udmærket besidde de nævnte karakteristika og samtidig være præget af indre balance og stabilitet, hvilket historien også fremviser en række eksempler på. Middelalderens feudalsamfund kunne med god ret kaldes tilbagestående, men de var ikke underudviklede. Noget tilsvarende kan siges om en række af de samfund, der fandtes i andre verdensdele i tiden før de sidste århundreders koloniale erobringer. Begrebet underudvikling er et dynamisk begreb, der altid må sættes i relation til en bestemt produktionsmåde, og som betegner et samfund, hvor en række af de for produktionsmåden karakteristiske sociale og økonomiske mekanismer er sat ud af funktion eller virker disfunktionelt for samfundets udvikling. Medens man rent logisk kunne bestemme et underudviklingsbegreb for hver produktionsmåde, er det kun underudvikling under den kapitalistiske produktionsmåde, som har praktisk interesse i dag.

Moderne udviklingsteoretikere som *S. Amin*, *P. Baran* og *A. G. Frank* har brugt megen energi på at underbygge distinktionen mellem fattigdom og underudvikling.² Når de bruger begreber som »vækst uden udvikling« eller »ud-

1. Comitato interministeriale della programmazione economica (CIPE), *Progetto 80*, Rom 1969, s. 8. Progetto 80 indeholder oplægget til de kommende italienske femårsplaner.

2. Samir Amin, *L'accumulation à l'échelle mondiale*, Paris 1970, Paul Baran, *The Political Economy of Growth*, New York 1957, samt Andre Gunder Frank, *Capitalism and Underdevelopment in Latin-America*, New York 1967.

vikling af underudvikling« er det netop for at understrege underudviklingens både strukturelle og dynamiske aspekter og for at distancere sig fra det sæt af økonomiske og sociale indikatorer, der ofte anvendes til at definere underudvikling, men som ingen forståelse giver af fænomenet, idet man blot får at vide, at nogle samfund er fattigere end andre. *S. Amin's* begreb »vækst uden udvikling« er netop en understregning af, at et samfunds nationalprodukt – eller andet mål for økonomisk vækst – udmærket kan vokse samtidig med, at samfundet underudvikles.

De samme forfattere har også angrebet de teorier, der finder underudviklingens årsager i en sejglivet overleven af gamle produktionsmåder – teorier der ligeledes kan føres tilbage til en sammenblanding af fattigdom og underudvikling. Mange af de nyere økonomiske og sociologiske teorier om underudvikling har deres oprindelse i denne forestilling om det »duale« samfund, hvor den moderne kapitalistiske produktionsmåde søger at overvinde en eller anden prækapitalistisk produktionsmåde.

Nutidens underudviklede samfund er næsten altid fattige, men de er aldrig statiske, og deres problemer må først og fremmest analyseres som en følge af deres optagelse under den dominerende kapitalistiske produktionsmåde og den hermed følgende tilknytning til verdensmarkedet. Selvom disse samfunds struktur frembyder en række atypiske træk, må de primært betragtes som kapitalistiske samfund. Dette er selvfølgelig en abstraktion, som aldrig er tilstrækkelig ved undersøgelsen af et konkret land, men som det alligevel er vigtigt at fastholde som udgangspunkt. I det italienske tilfælde betyder dette, at den syditalienske økonomis underudvikling gennem de sidste hundrede år ikke kan forklares som en sejglivet og uigennemtrængelig feudal produktionsmådes overleven. Udgangspunktet *må* derimod være en analyse af den italienske kapitalisme og de vilkår, hvorunder Syditalien i forrige århundredes sidste del blev optaget i den italienske enhedsstat.

En sådan analyse må behandle den koloniale udbytning og ødelæggelse af produktionsstrukturen i Syditalien, der formidlet gennem den nye enhedsstat fandt sted i tiden efter Italiens samling i 1861. Den må ligeledes behandle den mere passive blokering af den syditalienske økonomis indre vækstmekanismer, der senere blev det dominerende træk, og hvis næsten automatiske karakter blot var udtryk for, at Syditalien nu effektivt var integreret både politisk og økonomisk som appendiks til det dominerende Norditalien. Dette forhold mellem Nord og Syd eksisterer endnu den dag i dag og har skabt tilbagevendende frustrationer hos de politikere, myndigheder og økonomer, der i de sidste 20 år har fået gennemtrumfet omfattende udviklingsforanstaltninger og proklameret problemets endelige løsning for herefter blot at genfinde status quo ante – dvs. et Syditalien uden nogen auto-

nom økonomisk udvikling og med et fortsat misforhold mellem befolkning og produktionsressourcer.³

Med denne artikel har vi ønsket at gøre rede for det syditalienske underudviklingsproblem og dets historiske baggrund. Artiklen er først og fremmest udformet som en bred beskrivelse af de økonomiske og politiske forhold i Syditalien, uden at vi har tilstræbt at give fremstillingen nogen særlig præcis teoretisk form, og uden at vi har fuldført en systematisk diskussion af den omfattende og indbyrdes stærkt modstridende litteratur om Syditalien.

Med de sædvanlige forbehold over for periodiseringers rimelighed er gennemgangen disponeret i fire perioder:

1. Den første periode omfatter tiden før oprettelsen af den italienske enhedsstat i 1861. Gennemgangen må af pladsmæssige grunde være yderst summarisk. Vi har dog fundet det vigtigt at give et indtryk af de på det tidspunkt eksisterende forskelle mellem Nord- og Syditalien for hermed også at berøre det tilbagevendende spørgsmål, om den syditalienske underudvikling var forårsaget af statsdannelsen eller blot var en videreudvikling af de forskelle, der eksisterede før denne.

2. Den næste periode omfatter tiden fra statsdannelsen frem til ca. år 1900. I denne periode blev grundlaget skabt for den senere udvikling af den norditalienske industri samtidig med, at den syditalienske industri likvideredes, og det syditalienske landbrug stagnerede. Dette var tiden for den direkte koloniale udplyndring af Syden. Nogle af underudviklingens vigtigste konsekvenser og symptomer – de store oversøiske udvandringer samt konsolideringen af det parasitære latifundiesystem, der i Syditalien som mange steder i Latinamerika så at sige opsummerede underudviklingens vigtigste karakteristika – vil blive behandlet i særlige afsnit.

3. I den tredje periode, der omfatter tiden fra år 1900 til afslutningen af 2. verdenskrig, udvikledes Italien – eller rettere sagt Norditalien – til et moderne industrisamfund. De herigennem skabte omvæltninger af den italienske samfundsstruktur var forbundet med ustabile økonomiske og politiske forhold, der bl.a. førte til den fascistiske magtovertagelse i 1922–26. I denne periode skete

3. En sammenligning af økonomiske indikatorer som indkomst, erhvervsfordeling samt produktionstal kan tjene som indtryk af forskellen mellem Nord- og Syditalien:

I 1968 var pr. capita indkomsten i Syditalien 477 dollars mod 1.070 dollars i den nordvestlige del af Italien, der er landets industrielle centrum. Til sammenligning kan anføres, at pr. capita indkomsten for samme år var 1.443 dollars i Danmark, 1.164 dollars i Vesttyskland og 488 dollars i Spanien.

Den procentvise erhvervsfordeling var i 1968 i de forskellige landsdele som følger:

	Primær sektor	Sekundær sektor	Tertiær sektor	Total
Nordvestitalien	9,9	54,2	35,9	100,0
Nordøstitalien	20,0	41,5	35,5	100,0
Centralitalien	17,5	36,9	45,6	100,0
Syditalien	29,5	31,9	38,6	100,0

(Kilde: *Informazioni SVIMEZ, Anno XXII, n. 4, 23–24, Rom 1970*).

I 1969 udgjorde industriens bruttoprodukt i Nordvestitalien 6.503 milliarder lire mod 1.595 milliarder lire i Syditalien. Store dele af den syditalienske industrisektor består af primitive håndværksvirksomheder, hvilket bl.a. fremgår af, at bruttoproduktet pr. beskæftiget i 1969 var 2,3 millioner lire i Nordvestitalien og kun 0,3 millioner lire i Syditalien.

Annuario di statistiche del lavoro e dell'emigrazione 1969, Rom 1970.

der ikke ret mange ændringer i Sydditalien; stagnation og underudvikling fortsatte ad de baner, der var udstukket i den foregående periode.

4. Perioden efter 2. verdenskrig betød for Sydditalien et vigtigt brud med den foregående tids ubemærkethed og stagnation. I de sidste afsnit behandler vi den nye italienske stats bestræbelser på at udvide grundlaget for den italienske kapitalisme gennem en økonomisk og social udvikling af Sydditalien tilligemed disse bestræbelsers resultat – den pletvise udvikling af moderne industri og landbrug og den fortsatte mangel på en autonom økonomisk udvikling af landsdelen, der kan udjævne det kroniske misforhold mellem befolkning og ressourcer, standse den store udvandring og give rimelige leve- og beskæftigelsesvilkår for den sydditalienske befolkning.

1. Den ulige udvikling i Nord- og Sydditalien i tiden før 1860

Siden sydditaliensproblemet »blev opdaget« i slutningen af forrige århundrede, har sydditalienske historikere og politikere skændtes om årsagen til regionens underudvikling. Det centrale punkt i striden har været, hvorvidt den ulige udvikling i Nord og Syd blot var en videreudvikling af de to områders naturlige og sociale forudsætninger, eller om denne ulighed blev skabt ved og som følge af statsdannelsen. Det er vor opfattelse, at problemet ikke kan besvares som et blot enten-eller. Nutidens kløft mellem Nord- og Sydditalien er helt klart et produkt af den udvikling, der blev sat igang med oprettelsen af den italienske enhedsstat og den kolonialistiske dominans, som kom til at præge Nordens forhold til Syden. Men på den anden side var det selvfølgelig ingen tilfældighed, at enhedsstaten blev skabt gennem en norditaliensk militær erobring af Sydditalien. Det var den norditalienske kapitalisme og det på det tidspunkt veludviklede borgerskab i Norditalien, som havde behov for ekspansion og et udvidet marked. Det var det militært og politisk svage og endnu stærkt feudale Sydditalien, som måtte underkaste sig denne erobring og den placering, som landsdelen fik tildelt i den nye stat.

Forud for statsdannelsen var der gået adskillige århundreder med ulige udvikling i Nord og Syd. Med rødder tilbage i højmiddelalderens bystater og på trods af forskellige tilbageslag var der udviklet kapitalistiske produktionsforhold i Norditalien – især omkring landbruget på Possetten. I de norditalienske bystater lå magten hos den merkantile adel, som dominerede handelen i Middelhavet – Macchiavelli var denne klasses talsmand over for den i hans øjne unyttige jordadel. I Sydditalien, der lå på korsfarerruten, var enhver ansats til en merkantil opblomstring blevet kvalt på et tidligt tidspunkt, og landet var blevet underkastet en feudal landadels samt kirkens magt.

Efter Amerikas opdagelse og erobring degenererede de norditalienske bystater som følge af middelhavslanternes svindende betydning. Man gennemgik en

periode med en vis »refeudalisering«, dvs. at den merkantile adel opgav handelen, købte jord og genoplivede den feudale økonomis betydning. Man ser her et klart eksempel på, at der ikke er nogen nødvendig overgang fra et endog højt udviklet merkantilt samfund til et kapitalistisk samfund, og at de to fænomener må holdes adskilte. De rige italienske bystaters økonomiske basis var både det feudale samfund og andre – mindre udviklede – samfund, hvis produkter de forhandlede og udbyttede. Kun i den udstrækning, handelskapitalen stimulerede en ændring af produktionsforholdene – som det skete i England – og hertil måtte også andre forudsætninger være opfyldte, kunne man forvente en direkte overgang til en kapitalistisk udvikling. Og dette skete ikke i Norditalien.

Medens man ikke i Italien fik den opblomstring af byerhvervene, som skete i andre lande efter Amerikas erobring og som her samtidig med ændringen af de feudale forhold i landbruget skabte grundlaget for industrikapitalismen, så skete der dog i denne periode ændringer i det norditalienske landbrug, som senere skulle bane vej for en kapitalistisk udvikling. En række af de nye kulturplanter – majs, kartofler, tobak og tomater – der indførtes til Europa fra Amerika, blev også introduceret i det norditalienske landbrug med henblik på decideret markedsproduktion. Samtidig fandt visse retslige ændringer sted, hvorigennem de feudale rettigheder blev afskaffet, og kirkejorden blev inddraget. Denne udvikling var især fremtrædende på Posletten, hvor landbruget var mest moderne, og hvor de feudale kontraktforhold i en vis udstrækning blev erstattet med lønarbejde.

Medens der således i det 17. og 18. århundrede skete visse ændringer af de norditalienske produktions- og ejendomsforhold, der pegede i retning af en senere kapitalistisk udvikling, var forandringerne få i den feudale syditalienske økonomi. Der var ingen indskrænkninger i de feudale rettigheder, og der var ingen fornyelse af den jordbesiddende klasse. Tværtimod blev ejendomsretten koncentreret på stadig færre hænder, og samtidig lykkedes det kirken at udvide sine jordbesiddelser til efterhånden at omfatte en trediedel af den dyrkede jord i Syditalien. Kirken var også i denne sammenhæng et klart konservativt element, der hverken var interesseret i eller tvunget til at fremme ændringer i produktions- og ejendomsforhold for herigennem at bane vejen for en kapitalistisk landbrugsudvikling. Kirken var modstander af jordens overgang til fri markeds-cirkulation, og man opretholdt forbud mod rentebærende udlån af penge.

Det syditalienske landbrug var dog på ingen måde unddraget den eksplosive udvikling i den internationale handel i denne periode. Der skete blot ingen ændring af de feudale produktionsrelationer og resultatet var derfor det samme som andre steder, hvor de feudale økonomier blev deltagere på verdensmarkedet; en stadig større udpining af bondebefolkningen. Når der ikke skete nogen ændringer af produktionsforholdene, måtte godsejerne for at deltage mere på markedet enten ofre af den tribut, som de modtog og konsumerede fra bøn-

derne, eller også måtte de øge bøndernes afgifter og/eller arbejdsbyrde. Det sidste var normalt tilfældet, og det førte til en forværring af bøndernes lod. Godsejernes tilpasning til markedet bestod i det 16. og 17. århundrede i en udvidelse af græsningsarealet til får på bekostning af bøndernes jord og i det 18. århundrede i en udstrækning af det kornareal, som godsejerne dyrkede med henblik på eksport. Vigtigt at nævne fra denne periode er også de afgrøders forsvinden fra Syditalien, som kunne have dannet basis for en industriudvikling, som f.eks. bomuld og silke. Disse produkter skulle senere blive råvarer for den tidlige industriudvikling i Norditalien. Destruktionen af de naturlige betingelser for landbruget, som med få undtagelser har været så karakteristisk for den syditalienske udvikling siden oldtidens blomstringsperiode, var også fremtrædende i disse århundreder. Ved først at lade jorden ligge brak i længere perioder og senere hæmningsløst at hugge skov til nye kornarealer ødelagdes jorden. Resultatet af den manglende vandregulering blev afvaskning af jorden på bjergsiderne og omdannelse af kystsletterne til malariasumpe. Vi vil i et senere afsnit vende tilbage til denne udpining af de naturlige betingelser, som har fundet sted helt frem til nutiden i Syditalien, og som ofte i diskussionen omkring den syditalienske underudvikling er blevet betegnet »Syditaliens naturlige underlegenhed«, på trods af at årsagerne klart er at finde i de sociale produktionsrelationers udvikling.

Karakteristisk for forholdene i Syditalien i tiden op til enhedsstatens oprettelse var også hovedstaden Napolis udvikling. Byen voksede kraftigt i denne periode og var den største by i Italien, men den var i ordets egentlige betydning en parasitær by, hvis vækst så at sige var forbundet med tilbagegangen i det syditalienske kongedømmes landdistrikter. Det var ingen betydelig produktiv aktivitet – manufaktur eller industri – og heller ikke en pludselig udvikling til internationalt handelscenter, som lå til grund for byens vækst, men derimod den koncentration af rigdomme – dvs. jordbesiddelserne – som havde fundet sted i Syditalien i de forløbne århundreder. Her tilbragte godsejerne deres tid og konsumerede de indtægter, som deres forpagtere inddrev til dem. Udover den kongelige administration var hele byens liv bygget op omkring denne aktivitet. Gramsci karakteriserede dette fænomen således:

»Det såkaldte »mysterie omkring Napoli« . . . Goethe havde ret i at slå legenden om napoletanernes organiske »lazarontilværelse« i stykker og i stedet fremhæve disse som meget aktive og energiske mennesker. Men problemet består i at se på det effektive resultat af denne aktivitet: Den er ikke produktiv og er ikke rettet mod at tilfredsstille de produktive klassers krav og behov. Napoli er den by, hvor størsteparten af Syditaliens jordejere konsumerer deres jordrente. Omkring nogle få titusinder jordejende familier af større eller mindre økonomisk betydning med deres følge af tjenere og lakajer organiseres en imponerende del af byens praktiske liv – med dets håndværksgrene, dets

omvandrende fag og de uhørte overtalelsespræstationer i forbindelse med tilbud af varer og tjenester til lediggængere, som vandrer omkring i gaderne.«⁴

I forbindelse med Napoleonskrigene kom det napoletanske kongedømmes fastlandsdel i begyndelsen af det 19. århundrede under fransk herredømme, medens Sicilien kom under britisk herredømme. Herved blev stødet givet til en ændring af de feudale tilstande. Jordadelens jurisdiktion og privilegier afskaffedes, og lens- samt fællesjorden blev udstykket. Adelen bevarede dog store dele af deres tidligere ejendomme, og bønderne havde ikke råd til at købe og beholde den jord, der blev kastet på markedet. Det blev det syditalienske borgerskab, som købte jorden og fik hele fordelene af de ændrede tilstande.

Det økonomiske grundlag for dette borgerskab, som i løbet af det 19. århundrede skulle blive den dominerende klasse i Syditalien, var og forblev næsten udelukkende ejendomsretten til jorden. I modsætning hertil omfattede det norditalienske borgerskabs økonomiske grundlag i langt større udstrækning handel og småindustri. Det syditalienske borgerskab var bl.a. rekrutteret blandt de godsforvaltere, der havde bestyret adelens ejendomme, og som efter de feudale privilegiers afskaffelse kun var interesseret i at erhverve sig jord, konsolidere deres position som den nye jordejende klasse og i øvrigt fortsætte den traditionelle udpining af bønderne. Den borgerlige »revolution« i Syditalien udspillede derfor overvejende på ejendomsrettens område og fik kun ringe betydning for produktionsforholdene.⁵

En slig kapitalistisk landbrugsudvikling, som i mindre udstrækning også har karakteriseret andre dele af Italien, og som fuldstændig har domineret Syditalien frem til sidste krig, er blevet analyseret af *Lenin* og senere af det italienske kommunistpartis førende teoretiker, *Antonio Gramsci*. *Lenin* skelnede mellem, hvad han kaldte en »preussisk« og en »amerikansk« landbrugsudvikling:

»Den første vej (*den preussiske. Vor bem.*) er karakteriseret derved, at de middelalderlige jordejeforhold i stedet for at blive likvideret med ét slag langsomt tilpasser sig kapitalismen, som derfor i lang tid bevarer halvfeudale træk. De preussiske godser er ikke blevet afskaffet med borgerskabets revolution, men er bevarede og er blevet grundlaget for *junkerne*, som har kapitalistiske rødder, men som ikke kan eksistere uden en vis afhængighed af landbobefolkningen, som *Gesindeordnung* etc. *Junkerens* politiske og sociale dominans er konsolideret gennem lange årtier siden 1848, og produktivkræfternes udvikling har i Tyskland været uforligneligt meget langsommere end i Amerika. Her er grundlaget for det kapitalistiske landbrug ikke den gammeldags adelige administration baseret på slaveri (borgerkrigen ødelagde slaveøkonomien), men derimod den frie *farmers* frie

4. A. Gramsci, *Note sul Macchiavelli, sulla politica e sullo stato moderno*, Torino 1966, s. 314.

5. De oprør mod kongemagt og enevælde til fordel for den borgerlige stats institutioner, der fandt sted i Europa omkring midten af det 19. århundrede, havde også sine afstikkere i det napoletanske kongedømme. Men det blev kun til episoder uden nævneværdig betydning. Det jordbesiddende borgerskab støttede ikke rigtigt disse oprør mod den bourbonske enevælde, som det udmærket kunne leve med, så længe dets interesser over for bondebefolkningen blot blev beskyttede. I Norditalien havde den borgerlige revolution derimod langt større slagkraft.

administration på fri jord, befriet for enhver middelalderlig hæmsko, befriet for livegenskab og feudalisme på den ene side og på den anden side for den private jordrentes bånd. I Amerika blev jorden, som udgjorde en enorm ejendom, fordelt til en nominel pris, og vore dages private jordejendom har ene og alene udviklet sig på et nyt og fuldstændigt kapitalistisk grundlag.«⁶

Virkningen af en hurtig landbrugsudvikling er imidlertid ikke begrænset til landbruget, men har også stor betydning for byerhvervene og især industrien. I det amerikanske tilfælde var levefoden i landbruget højere, det indre marked større og investeringstakt og mekanisering langt hurtigere end i det preussiske tilfælde. Vi vil senere vende tilbage til Gramsci's anvendelse af en lignende analyse på den italienske udvikling.

Efter *Garibaldis* landgang på Sicilien i 1860 faldt det militært og politisk svækkede bourbonske regime hurtigt fra hinanden, og Syditalien blev indlemmet i den nye italienske enhedsstat. Det jordejende syditalienske borgerskab, der ikke havde været særligt aktivt i kampen mod enevælden, prøvede heller ikke at forsvare monarkiet, men søgte derimod at få det bedste ud af den nye situation. Det var imidlertid to højst ulige partnere, der indgik i den nye italienske stat. Det syditalienske landbrug var i teknisk henseende meget tilbagestående og endvidere præget af de feudale arbejdsrelationer, hvor ejerne var en rentenydende snarere end en aktivt investerende kapitalistisk klasse. I Norditalien var landbruget teknisk og socialt langt mere udviklet. Egentlig moderne industri fandtes der på det tidspunkt meget lidt af i hele Italien, og produktions- og beskæftigelsesstatistikkerne viser ikke de store forskelle mellem de to landsdele. Den daværende syditalienske industri eller manufaktur var dog ikke så meget et aktivt borgerskabs fortjeneste, som det var resultatet af den bourbonske administrations bestræbelser på at skabe visse og stærkt beskyttede nationale industrier. I Norditalien var forholdet omvendt, og der stod et aktivt borgerskab bag den begyndende industrialisering.

2. *Il Risorgimento*

Det norditalienske kongedømme *Piemontes* »genfødsel« (*Risorgimento*) af en samlet italiensk stat i 1861 var ikke en sammenslutning af ligestillede parter, og det var heller ikke en befrielse af landsdele under fremmed herredømme. Det var en tvangsmæssig sammenslutning gennemført af det norditalienske borgerskab, der var det højest udviklede i Italien, og i overensstemmelse med tilsvarende, men langt svagere grupper i andre dele af landet. Nordens underlæggelse af Syden havde samme kolonialistiske karakter som f.eks. Frankrigs erobring

6. W. I. Lenin, *Samlede værker Vol. 11* (russisk udg.), s. 348–351, oversat fra E. Sereni, *La questione agraria nella rinascita nazionale*, Rom 1946, s. 89–90.

En tilsvarende betragtning findes i W. I. Lenin, *Agrarian Program and Social Democracy in the First Russian Revolution 1905–1907*, *Collected Works Vol. 13*, Moskva 1962, s. 239.

af Algeriet og skulle blive katastrofal for det svagt udviklede Sydditalien. Mange af de nuværende karakteristiske træk ved den italienske kapitalisme kan føres tilbage til det kolonialistiske forhold mellem de to landsdele og den hermed forbundne ulige udvikling, som grundlagdes ved dannelsen af den italienske enhedsstat.

Efter at den politiske og militære kontrol over hele halvøen var sikret – hvilket i første omgang var en ret enkel opgave – begyndte det norditalienske borgerskab på opbygningen af et nationalt marked, hvis resultat skulle blive en koncentration af det produktive potentiel i landets nordlige del. De midler, man i første omgang betjente sig af, var en udvidelse af staten Piemonte's skatte- og toldlove til de annekterede stater samt en hurtig opbygning af et vej-, havne- og jernbanenet. Udvidelsen af de meget lave norditalienske toldtariffer til resten af landet skete på engang: »Det var første gang i toldhistorien, at man havde set en toldsats blive sænket med 80 pct. på én eneste dag.«⁷ En række høje toldtariffer havde beskyttet den svagt udviklede sydditalienske økonomi, som i øvrigt i stor udstrækning var baseret på selvforsyning inden for den enkelte husholdning og på udveksling af produkter inden for et begrænset område. For det norditalienske borgerskab drejede det sig om at bryde disse markeders isolation og sikre dem for den industriopbygning, som var undervejs i Norditalien.

Egentlig industriproduktion fandtes ikke ved statssammenslutningen, hverken i Nord eller Syd. De 1,7 millioner mennesker i Mezzogiorno og 2,3 millioner i resten af Italien, der omkring 1861 var beskæftiget i den sekundære sektor, var enten håndværkere eller arbejdere i manufakturbedrifter.^{7a} I Mezzogiorno var de fleste af disse at finde i de få større byer – fortrinsvis Napoli – hvor adelen og de borgerlige latifundister brugte deres tid og penge. Den vigtigste fremstillingsvirksomhed var på det tidspunkt tekstilmanufakturen, men både i Kampanien (den region, hvor Napoli ligger) og i Kalabrien fandtes en betydelig jernmanufaktur.⁸ Selvom en vis eksport fandt sted, var produktionen altovervejende beregnet på hjemmemarkedet. Efter den høje beskyttelsestolds bortfald såvel som efter enhedsstatens andre indgreb til skade for Syden blev disse spæde tilløb til en industrialisering i Sydditalien hurtigt likvideret af konkurrencen udefra.⁹

Likvideringen af den sydditalienske manufaktur tilligemed den konkurrence fra billige masseproducerede industrivarer, som det traditionelle håndværk udsattes for – i første omgang fra England, Frankrig og Schweiz og senere fra Norditalien – førte til en både relativ og absolut nedgang i antallet af beskæftigede

7. E. Sereni, *Il capitalismo nelle campagne*, Torino 1948, s. 21.

7a. P. Saraceno, *Ricostruzione e pianificazione*, Bari 1969, s. 444.

8. Cinanni, *Emigration und Imperialismus*, München 1970, s. 84.

9. De større sydditalienske manufakturbedrifter, som især var beliggende i Napoliområdet, var for en dels vedkommende resultatet af det napoletanske kongedømmes bestræbelser på at opbygge en selvstændig sydditaliensk industri. Disse virksomheder var finansielt understøttet af staten, en støtte som bortfaldt efter 1861.

i den sekundære sektor. (Se fig. s. 33). I Syditalien svandt det absolutte antal beskæftigede i fremstillingsvirksomhed med 250.000 mellem 1861 og 1936, hvilket bl.a. dækker over likvideringen af den syditalienske tekstilindustri.

I visse egne var udviklingen særlig grel. Det gælder Kalabrien, som fra at være et af de førende områder under det bourbonske regime efterhånden blev den fattigste og svagest industrialiserede del af Mezzogiorno.

»I tiden omkring den italienske sammenslutning gennemgik den kalabresiske industri en vis udvikling med støtte fra regeringen (*den bourbonske. Vor bem.*). Der var en efter datidens forhold betydelig metalmanufaktur, som konkurrerede i Norditalien og i udlandet. I Bivogno og Pazzano i Reggioprovincen og i Mongiana i Catanzaroprovinsen oprettedes en jernforarbejdende industri, som fik sine råvarer fra lokale smeltehytter. Silkevarerne fra Catanzaro, Reggio og Monteleone blev eksporteret, og i store bjergcentre var der uld og linnedspinderier og fabrikker. Udover nogle dækken- og dynefabrikker er der i dag intet mere af dette at se. Konkurrencen fra den mægtige industri i Nord, hvis udvikling blev fremmet af regeringspolitikken, skubbede fuldstændigt den svage sydlige industri ud.«¹⁰

Sammen med toldpolitikken bidrog en stærkt diskriminerende skattepolitik til at hindre en lokal akkumulation og industriudvikling i Syditalien. Gennem bekvemme tekniske definitioner lykkedes det at få en uforholdsmæssig stor del af den nye stats udgifter til at hvile på Syditalien. Nogle tal fra femåret 1884–89 illustrerer dette forhold: Norditalien, hvor 56 pct. af den nationale rigdom befandt sig, betalte kun 47 pct. af statsskatterne, – der dengang var ejendomsskatter – medens Syditalien med 27 pct. af den nationale rigdom betalte 32 pct. af skatterne.¹¹ Dette indvirkede selvfølgelig negativt på kapitaldannelsen, der i forvejen var stærkt hæmmet af det syditalienske sociale miljøes særlige og tilbagestående karakter. Sidstnævnte fandt bl.a. udtryk ved, at de syditalienske jordejere ikke investerede deres penge i den lokale produktion, men derimod placerede dem i værdipapirer, udstedte af den norditalienske stat og de norditalienske banker, der udelukkende støttede den norditalienske industri.¹²

Denne diskriminering af Mezzogiorno fremgår også af de offentlige midlers anvendelse. Broderparten af de offentlige midler blev bevilget i Norditalien til anlægsarbejder, uddannelse og støtte til industrien:

Ved siden af toldlovgivningen blev jernbanerne et vigtigt instrument for det nationale markeds opbygning. Det norditalienske borgerskab forstod at udnytte

10. Cinanni, *opus. cit.*, s. 84.

11. B. Caizzi, *Nuova antologia della questione meridionale*, Milano 1970, s. 35.

12. Den finansielle dræning af Syditalien var bl.a. en følge af de ændringer i banksystemet, der fandt sted efter 1861. Gennem en stærkt diskriminerende lovgivning fik den største norditalienske bank, *Banca Nazionale*, efterhånden status som centralbank og kunne selv under kriseperioder garantere en udstrakt finansiering af den norditalienske industri. Lovgivningen gav bl.a. mulighed for omfattende overførsler af guldreserver fra den største konkurrent, den syditalienske *Banco di Napoli*. Sidstnævntes kreditmuligheder blev herigennem stærkt beskåret, hvorfor banken ikke kunne finansiere en selvstændig industriudvikling i Syditalien og efterhånden måtte se sig reduceret til blot at formidle privat kapital fra Syditalien til den norditalienske industri. Se E. M. Capeceaturo e A. Carlo, *Contro la questione meridionale*, Rom 1972, s. 92 ff.

	<i>Skattebyrden pr. cap.</i>	<i>De offentlige udgifter pr. cap.</i>
	(gns. 1894–98 i lire)	
Piemonte	34,99	29,71
Lazio	77,31	93,00
Basilicata	18,55	8,77
Calabria	18,54	11,26
Abruzzi e Molise	17,92	8,64

Kilde: B. Caizzi, *opus. cit.*, s. 36.

statsmidlerne til en hurtig opbygning af jernbanenettet, således at frugten kunne høstes af det marked, som de indre toldtariffers afskaffelse kun potentielt havde stillet til rådighed. Mellem 1860 og 1900 blev størsteparten af det italienske jernbanenet anlagt; heraf broderparten i Norditalien, hvor alle vigtige byer blev forbundet med jernbaner. I Syd var jernbanerne fortrinsvis forbindelser fra de vigtigste byer til Norditalien.

Udviklingen af kommunikationsmidlerne blev det vigtigste instrument for udvikelsen og sammensmeltningen af de lokale og regionale markeder til ét nationalt marked. Sammen med toldlovgivningen, kreditlovgivningen og den statslige udgiftspolitik i øvrigt (statslige industrisubsidier er et gammelt fænomen i Italien) blev det en mægtig stimulans for den norditalienske industrialisering. I den første periode med total liberalisering af udenrigshandelen var det dog industrierne i de mere udviklede kapitalistiske lande, der skulle høste fordelene. Det tilkom billige engelske, franske og schweiziske importvarer med deres høje kvalitet at ødelægge den italienske håndværks- og hjemmeindustriøkonomi og skabe et indre marked for massefremstillede industrivarer. Den norditalienske industri var endnu for uudviklet og teknisk tilbagestående til at kunne optage konkurrencen. Først senere – i 80'erne – genindførtes den ydre beskyttelsestold, og den norditalienske industri kunne nu fuldt ud udnytte den stedfundne udvikling og gå ind i sin første store ekspansionsfase. Henimod århundredskiftet udskiltes de grene, som udgjorde datidens storindustri, først tekstilsektoren, dernæst næringsmiddelindustri, fremstilling af byggematerialer og endelig produktionsmiddelindustrien.

De interne toldbarrierers sænkning og de langt lavere transportomkostninger favoriserede også i landbruget overgangen til kapitalistiske relationer og til en stadig mere markedsrettet produktion. Herved blev landbrugerne tvunget til at specialisere produktionen efter markedets krav. Denne proces havde dog en meget forskellig betydning alt efter om det var et storlandbrug, der organiserede hele sin produktion med henblik på afsætning og profit, eller om det var en fattig småbonde, som for at kunne betale en gæld eller afgift måtte sælge

ud af det korn, som ellers var beregnet til familiens konsumtion. For det store landbrug var der tale om indordning som bedrift under en kapitalistisk arbejdsdeling, medens der for småbonden var tale om en lang og pinefuld proces, der efterhånden tvang store grupper af ligestillede ud af landbruget. Over for det store landbrugs højere produktivitet søgte bonden at klare sig gennem længere arbejdsdag, ved at lade sine børn arbejde og ved at nedskære det personlige forbrug til et minimum. Eller han søgte at lukke sig inde i en selvforsynende husholdning, hvilket aldrig lykkedes, fordi skatter, renter og andre afgifter altid tvang bonden tilbage til markedsøkonomien.

Frihandelspolitikken efter statssammenslutningen gav ret gunstige betingelser for landbrugseksporten, hvilket i Syditalien førte til en vis opblomstring af vin-, oliven- og sydrugstproduktion. Tilsvarende blev Italien som helhed nettoeksportør af landbrugsvarer til Europa. Disse for landbruget så gunstige ydre vilkår fik en brat ende ved de høje toldsatsers genindførsel og ved toldkrigen med Frankrig i 80'erne – hvis begrundelse var at beskytte den norditalienske industriudvikling. Herved blev den syditalienske produktion af ovennævnte eksportafgrøder ramt meget hårdt, medens f.eks. hvedeavl blev beskyttet mod konkurrencen fra den billige oversøiske hvede. Under sådanne forhold førte integrationen i det nationale marked ikke til nogen endelig afskaffelse af de feudale udbytningsformer i det syditalienske landbrug. Tværtimod tjente konkurrencen på det nationale marked til at lade disse former genopblomstre og forværres.

Dette fænomen kan ikke blot forklares politisk-psykologisk, dvs. gennem aliancen mellem det norditalienske borgerskab og de syditalienske latifundister og disse sidstnævntes konservative og patriarkalske indstilling. På det nationale marked kunne de norditalienske godsejere drage fordel af deres højere produktivitet og tvang hermed de syditalienske latifundister til en ekstrem udbytning af landarbejdere og bønder gennem de halvfeudale kontrakter. Under disse usikre ydre vilkår var den passive udbytning af bønder og jord uden nogen form for investering i deres ejendom den mest fordelagtige ordning for de syditalienske latifundister. Den italienske landbrugsudvikling efter 1860 var således i lang tid præget af en række overgangstyper mellem halvfeudale og kapitalistiske produktionsrelationer og de hermed tilhørende forskelle i produktionsteknik.

Det vil dog være forkert at tolke dette som udtryk for, at feudalismen i Syditalien var særlig sejslivet, og at landsdelen følgelig måtte have længere tid til at tilpasse sig en moderne kapitalistisk økonomi. Tværtimod var den »refeudalisering«, der fandt sted henimod slutningen af 1800-tallet, et aktivt udtryk for det syditalienske landbrugs tilpasning til den italienske kapitalisme og det nationale marked.

Italien forblev længere end de andre europæiske industrinationer et overvejende landbrugsland. Dette skyldes selvfølgelig, at industrialiseringen og de hertil nødvendige forudsætninger var senere udviklet i Italien end andet-

steds, men også den særlige »blokerede« form, som den tidlige kapitalistiske akkumulation antog med heraf følgende begrænsning af det indre marked og bremsning af udviklingen. På trods af betragtelige industrielle fremskridt mellem 1900 og 1915 var Italien endnu et stykke hen i århundredet et overvejende landbrugsland. Store dele af den egentlige storindustri blev først grundlagt på dette tidspunkt samtidig med, at de sociale modsætninger, som er typiske for en mere avanceret industriel udvikling, begyndte at vise sig. Omkring 1910 var ændringen af landets sociale struktur åbenlys med et organiseret industrielt proletariet i »industritrekanten« (med spidserne i Milano, Torino og Genova) og et tilsvarende landarbejderproletariat fortrinsvis på Posletten. Ved første verdenskrigs begyndelse var Italien stadigvæk nettoeksportør af landbrugsprodukter og nettoimportør af industrielle færdigvarer. Krigen var en vigtig stimulans for den tunge industri,¹³ hvilket ikke forblev uden virkning på udenrigshandelen, således at Italien blev nettoeksportør af industrivarer.

Den italienske udenrigshandel 1881–1937 fordelt efter varernes art og forarbejdningsgrad:

År	Næringsmidler		Råvarer		Halvfabrikata		Færdigvarer	
	Import	Eksport	Import	Eksport	Import	Eksport	Import	Eksport
1881	261	394	357	158	257	438	365	185
1901	357	353	656	205	351	505	354	311
1914	478	719	1193	330	580	491	672	670
1922	5049	2192	5243	1155	3113	2824	2360	3131
1929	4635	3586	8029	1614	4415	3253	4224	6431
1937	2889	3086	6245	970	2892	1988	1916	4390

Kilde: E. Sereni, *La questione agraria nella rinascita nazionale*, opus cit., s. 38.

Analogt til forholdet mellem Irland og England blev Mezzogiorno for den italienske enhedsstat et bagland, hvor enhver ansats til en selvstændig kapitalistisk industriudvikling brutalt blev afbrudt til fordel for den dominerende norditalienske industri. Samtidig blev Mezzogiorno af politiske og økonomiske årsager – som er ridset op ovenfor – påtvunget fortsættelsen af en halvfeudal og stadig mere degenereret latifundieøkonomi, hvorved den underudviklingsproces satte i gang og stadig uddybedes, som skulle få katastrofale konsekvenser for landsdelen af både økonomisk, politisk og social karakter. Udkonkurreringen af den traditionelle fremstillingsvirksomhed og de svage ansatser til egentlig industri, den manglende indre akkumulation i landbruget og den hermed forbundne mangel

13. Stål- og rustningsindustri var et ømtåleligt led i italiensk storindustri, som under store omkostninger blev holdt i live helt frem til anden verdenskrig ved statskontrakter og direkte subsidier.

på alternativ moderne industri, fastholdelsen af de patriarkalske og for et moderne samfund anakronistiske institutioner og sociale produktionsrelationer – alt sammen var det en konsekvens af en relativ stærk og ekspanderende kapitalistisk økonomis underlæggen sig et relativt tilbagestående område. Syditalien er således et konkret eksempel på den blokerede udvikling eller underudvikling, der under de sidste århundreders internationale udvikling blev sat i gang i den kapitalistiske verdens periferi. Det var disse problemer, *Lenin* og *Gramsci* bl.a. beskæftigede sig med for deres respektive lande og som i dag påny er blevet taget op i de moderne imperialismeteorikeres center-periferimodeller.

Det var imidlertid ikke hele Syditalien, der skulle lide under denne udvikling, og det er forkert at betragte forholdet mellem Nord- og Syditalien som et nationalt modsætningsforhold. Det norditalienske borgerskab var for svagt til alene at sikre den italienske stats indre sammenhæng, og den eneste klasse, det kunne støtte sig til, var den italienske godsejerklasse, hvoriblandt den syditalienske latifundistklasse udgjorde en vigtig del. Denne alliance skulle i mange år komme til at udgøre det politiske grundlag for den italienske kapitalisme. Den direkte statslige deltagelse i Syditalien var meget ringe – når der ses bort fra hæren – og i realiteten blev kontrollen med denne del af landet – gennem det administrative præfektssystem og gennem et korrupt valgssystem – helt overladt til den i forvejen dominerende klasse, de adelige og borgerlige latifundister. Disse blev også et vigtigt indslag i det nationale politiske liv, dvs. i de evindelige fraktionsdannelser inden for det nationale borgerskab i og omkring parlament og regering. Blandt de ledende italienske politikere i perioden fra 1880 til Mussolinis magtovertagelse i 1922 var der således repræsenteret en række fremtrædende repræsentanter for den syditalienske latifundistklasse (*Fortunato, Crispi, Nitti, Croce og Salandra*).

Gramsci benævnte denne alliance, som beseglede Norditaliens udvikling på bekostning af Syditalien, for den industrielt-agrarer blok. I sine forskellige analyser af tiden efter den italienske enhedsstats oprettelse har han hævdet, at denne alliance med dens forskellige konsekvenser var en nødvendig forudsætning for den italienske kapitalismes udvikling. Samtidig har den dog været en hæmsko for denne udvikling (jvf. Lenins diskussion ovenfor om forskellen mellem »preussisk« og »amerikansk« kapitalisme), fordi det norditalienske borgerskab gennem sine alliancer med den syditalienske latifundistklasse bidrog til at bremse produktionsforholdenes udvikling i store dele af landet. Samtidig måtte det italienske samfund i længere tid end de fleste andre kapitalistiske lande bære rundt på institutioner og rent parasitære befolkningsgrupper, som havde mistet enhver historisk berettigelse i en moderne kapitalistisk stat. Gramsci drager ligesom Lenin paralleller til Amerika:

»Amerikanismen kræver i sin mest komplette form en forudgående betingelse, som de amerikanere, der har behandlet disse problemer, ikke har beskæftiget sig med, fordi de i Amerika findes »naturligt«: Denne betingelse kan man kalde »en rationel demo-

grafisk sammensætning», og den går ud på, at der ikke eksisterer talrige klasser uden en væsentlig funktion i produktionslivet, dvs. fuldstændig parasitære klasser. . . . Man kan endog sige, at jo ældre et lands historie er, desto mere talrige og besværlige er disse aflejringer af driverter og unyttige, af den økonomiske histories pensionerede, som lever af 'forfædrenes arv'¹⁴

3. Underudviklingens følger: Den oversøiske udvandring

For de store bondemasser i Sydditalien betød *Risorgimento* og den efterfølgende udvikling en katastrofal forringelse af levevilkårene for ikke at sige en direkte frarøven af manges eksistensbetingelser. Reaktionen i form af lokale opstande udeblev heller ikke. De tilbagevendende borgerkrigsagtige tilstande i Sydditalien i årtierne efter sammenslutningen blev med hård hånd nedkæmpet af den italienske hær – »jertråden, der syede Italien sammen og holdt det forenet« – under kampe, der krævede langt flere menneskeliv end genforeningskrigene. Efter 1880 fik den sydditalienske befolkning et nyt alternativ gennem udvandringen til USA, hvor industrialiseringen krævede store arbejderkontingenter fra Europa, og hvor de traditionelle nordvesteuropæiske rekrutteringslande ikke længere kunne opfylde behovet på grund af egen udvikling. Vi vil i dette afsnit se lidt på befolkningsudviklingen i Sydditalien samt dens årsager og konsekvenser.

Den italienske befolkningsvækst siden genforeningen har ikke på nogen måde været ekstrem sammenlignet med andre europæiske lande:

Den procentvise stigning i befolkningen (1880–1950) i nogle europæiske lande:

Sydditalien	75	Italien	59
(mellem 1871–1952)		(76 pct. mellem 1871–1952)	
Holland	150	Tyskland	55
Schweiz	65	England	66
Spanien	61	Frankrig	15
Danmark	116		

Dette gælder ligeledes for Sydditalien, hvor tallet selvfølgelig er stærkt influeret af udvandringene. Hvis man ser lidt mere indgående på forholdene, dvs. på udviklingen i fødselshyppighed og dødelighed, er der heller intet, der viser, at Sydditalien har haft en i forhold til andre europæiske lande ekstrem hurtig befolkningstilvækst, der således skulle kunne forklare den relative overbefolkning.

14. A. Gramsci, *Note sul Macchi, opus. cit.*, s. 313. Specielt med henblik på Sydditalien fik disse forhold umiddelbare økonomiske konsekvenser. Alliancen med de gamle herskende klasser i Syd havde til følge, at det italienske borgerskab ikke kunne afskrive en statsgæld på 2242 millioner lire, som den nye stat således overtog fra de gamle stater. Tilsvarende kunne man heller ikke komme uden om at udbetale pensioner og erstatninger til medlemmerne af de gamle statsbureaukratier. Gramsci nævner, at der på hans tid var 4 millioner personer eller en tiendedel af befolkningen, som blev underholdt over statsbudgettet.

At Syditalien helt frem til i dag har været præget af en stor relativ overbefolkning, som har ført til millioner af menneskers udvandring, er da heller ikke et fænomen, hvis årsager er demografiske. Ondets rod skal søges i Italiens særlige økonomiske udvikling og i den hermed følgende ulige fordeling af den produktionsmæssige aktivitet på det nationale territorium. At den generelt hurtigere befolkningstilvækst, som har præget den nyere tid, så har forværret situationen i landet, er en ganske anden sag.

En vis udvandring fra Italien fandt allerede sted i årene før 1860, men den var af mindre dimensioner og den berørte kun de nordligste regioner, hvorfra man søgte sæsonarbejde i nabolandene, Frankrig, Tyskland og Schweiz. Først efter 1860 – og især efter 1880 – antog udvandringen de meget store dimensioner, som den skulle bevare indtil det amerikanske indvandringsstop i tyverne. Det var ikke længere sæsonudvandring, men den permanente transatlantiske emigration, der blev dominerende, og ligeledes blev rekrutteringens tyngdepunkt flyttet til Syditalien. For Italien som helhed udgjorde den transatlantiske udvandring i perioden op til første verdenskrig ca. to trediedele af den samlede udvandring, mens der for Syditalien var tale om mellem 90 til 99 pct., som drog til Amerika.

Ironisk nok fandt den største udvandring fra Syditalien netop sted i de år, hvor den norditalienske storindustri blev opbygget og gennemløb sin første store vækstperiode. Der er dog intet mærkeligt i dette forhold. Efter at syditalienske industri og manufaktur var berøvet eksistens- og vækstmuligheder i tiden efter statssammenslutningen, medførte den norditalienske højkonjunktur blot en yderligere tilbagetrængning af de rester, der var tilbage, tilligemed af de traditionelle håndværksfag (se figur over nedgangen i den sekundære faktor s. 33). Hertil kom de håbløse forhold i landbruget, hvor den intensive produktion af eksportafgrøder var blevet hårdt ramt af toldlovene fra 80'erne, og hvor de ekstensive, kornproducerende latifundier kun bød på ringe beskæftigelsesmuligheder.

Mellem 1901 og 1913 udvandrede 4.711.111 italienere til Amerika, hvoraf 3.374.000 eller ca. 90% var bønder fra Mezzogiorno. En undersøgelse af udvandringens regionale fordeling i denne periode viste, at ikke alene var den store emigrantmasse syditalienske bønder, men de fleste kom netop fra de mest tilbagestående landområder, hvor de feudale relationer var særligt fremtrædende. I de fattigste egne påbegyndtes således en likvidering af hele samfund, som er fortsat op til nutiden.¹⁵

Blandt de italienske intellektuelle var entusiasmen både enorm og grotesk. Den flugt, der skyldtes millioner af bønders sult og manglende arbejdsmuligheder, prøvede man at gøre til et kapitel i en ny og fredelig social revolution. Den

15. Borgmesteren i en af de fattigste kommuner i Lucanien skulle engang have modtaget den italienske regeringschef med følgende enkle og bitre ord: »Jeg hilser Dem på otte tusinde indskrevnes vegne. De tre tusinde er udvandret til Amerika, og de resterende fem tusinde forbereder sig på at følge efter.«

syditalienske latifundist, politiker og en af de kendteste skildrere af miseren i Mezzogiorno, *G. Fortunato*, var måske den mest oprigtige, da han blot beskrev udvandringen som et nødvendigt onde, der om ikke andet fjernede faren for bondeopstande.

Tesen om udvandringen som både nødvendig og gavnlig for Syditalien – som vi igen vil støde på ved gennemgangen af den nyeste tid – fordi det er umuligt at skaffe arbejde til alle, er snævert forbundet med tesen om Syditaliens »naturlige underlegenhed«.¹⁶

Ovenfor nævnte Fortunato hævdede i slutningen af forrige århundrede, at Syditaliens underlegne position var forårsaget af regionens ringe naturlige forudsætninger og derfor vanskeligt kunne ændres. Det skete i polemik mod dem, som henførte Sydens miserable situation til den diskriminerende økonomiske politik efter sammenslutningen, og mod dem, som lovpriste Sydens gamle og latente frugtbarhed:

»Syditalien har som følge af ekstremt vanskelige klimatiske og jordbundsmæssige forhold altid været og vil altid forblive meget lidt værd.«¹⁷

Denne pessimistiske tese om muligheden for en udvikling af landbruget og den syditalienske økonomi i almindelighed er en af de mest rodfæstede i den borgerlige tænkning i Italien. Vi har allerede søgt at tilbagevise den og vil også i det følgende prøve at vise, at denne underlegenhed overhovedet ikke er noget konstant fænomen, men derimod resultatet af en særlig historisk udvikling. Det er således ikke i de naturgivne produktionsbetingelser, men i de særlige sociale relationer, som den kapitalistiske udvikling har udmøntet i det syditalienske landbrug og i den syditalienske økonomi i almindelighed, at man skal søge de kræfter, som sætter udvandringen i gang. Selv hvor de fysiske betingelser var værst (f.eks. i Abruzzerne og i Lucanien) på grund af malariaen og på grund af den fysiske destruktion af landbrugsjorden ved bjergskred og oversvømmelser, var forbindelsen til økonomiske og sociale processer åbenlys – frarøvelse af fællesjorden, mangel på jordforbedringsarbejder, manglende vandregulering og uordentlig skovrydning.

I tilgift til forfaldet i landbruget, som var årsag til den store overbefolkning i dette erhverv i Syditalien – og ikke som i andre lande en forbedret og mindre arbejdskrævende produktionsteknik – fulgte et andet fænomen: forfaldet i de traditionelle og lokale tilvirkningsfag, som gradvist blev overtaget af industrien. Den nationale industriudvikling nåede – også selvom den var koncentreret andetsteds – hele det italienske marked med sine produkter, hvorved den hånd-

16. I den brogede syditalienslitteratur omkring århundredskiftet fandtes også en anden fortolkning af »Syditaliens naturlige underlegenhed«. Vi tænker her på de fremtrædende repræsentanter for den positivistiske sociologiske skole – *Nicoforo, Sergi og Lombroso*, der forsøgte at »reducere det syditalienske problem under den videnskabelige observations strenge form«, dvs. de malte kranier eller sammenlignede økonomiske og sociale statistikker for at påvise den »sydlige races særpræg« som den væsentlige og oprindelige årsag til syditaliensproblemet. B. Caizzi, *opus. cit.*, s. 45.

17. G. Fortunato, *Poverta naturale del Mezzogiorno*, i Caizzi, *opus. cit.*, s. 193.

værksmæssige hjemmeproduktion, som hos bondefamilien var integreret med landbrugsarbejdet, blev helt eller delvis elimineret (tilvirkning af klæder, fremstilling af redskaber etc.).¹⁸

Det drejer sig om en normal udvikling for et land, som gennemløber en industriel udvikling, og i nogle af dens aspekter er det en nødvendig proces, fordi den arbejdskraft »befries«, som storindustrien har brug for. Men hvor den industrielle udvikling blev hæmmet af de feudale forholds fortsatte eksistens, var der ikke andre muligheder for den »befriede« arbejdskraft end at forøge overbefolkningen i landbruget eller at udvandre. Herom bemærker Gramsci:

»Det er sandt, at den industrielle udvikling i den første tid fremprovokerede en anseelig udvandring fra Tyskland. I den næste periode ophørte den; men ikke alene det; en stor del af de udvandrede blev genoptaget, og en betydelig indvandring fandt sted. Dette være sagt som en rent mekanisk sammenligning af den italienske og den tyske udvandring; hvis sammenligningen uddybes, fremtræder imidlertid væsentlige forskelle. Industrialismen producerede i en første periode en overflod af »industrielle kadrer« i Tyskland, og det var dem, der – under ganske bestemte økonomiske betingelser – udvandrede. Dvs. en vis mængde menneskelig kapital, som allerede var udstyret og kvalificeret, udvandrede sammen med en vis mængde pengekapital. Den tyske udvandring afspejlede et vist overskud af aktiv kapitalistisk energi, som stimulerede økonomien i andre, mere tilbagestående lande (*in casu Italien, der i en periode efter den tysk-franske krigs afslutning modtog ret store beløb i form af bankkapital. Vor bem.*) eller i lige stillede lande med mangel på mennesker og ledende kadrer. I Italien var fænomenet mere passivt, og hvad der er afgørende, det blev ikke løst og eksisterer fortsat i dag. Selvom udvandringen i praksis er mindsket og har skiftet karakter (*Gramsci skrev efter det amerikanske indvandringsforbud. Vor bem.*), er det vigtigt at bemærke, at dette forhold ikke er resultat af en opslugning af den tiloversblevne arbejdskraft i en større industriel ramme og med en levelfod lig den, der findes i andre »normale« lande. Det er frembragt af verdenskrisen og af tilstedeværelsen i alle lande af en industriel reservearmé, som er større end normalt for økonomien. Italiens funktion som producent af arbejdsreserver for hele verden er ikke afsluttet, fordi Italien har normaliseret sin demografiske balance, men fordi verden har mistet sin balance.«¹⁹

Der er også andre symptomer på denne unormale italienske udvikling. Udskillelsen af stadig flere produktionsgrene fra landbruget tilligemed dannelsen af en storindustri fører normalt til en både absolut og relativ vækst i industribefolkningen og en tilsvarende ikke alene relativ, men også absolut nedgang i landbrugsbefolkningen. Alle tal fra de år, hvor det nationale marked og den italienske storindustri blev skabt, viser en nedgang i landbrugets relative andel af befolkningen, men ikke en absolut nedgang som i lande som England, Belgien og Tyskland.

18. Man skal dog nok være forsigtig med at fortolke betydningen af denne udvikling alt for firkantet i det syditalienske tilfælde. Store dele af befolkningen i det indre Syditalien forblev så isolerede og ekstremt fattige, at deres relationer med pengeøkonomien – udover de indirekte i form af skatter og afgifter til jordejeren – fortsat måtte have været yderst begrænsede.

19. A. Gramsci, *Opere* 4, *Il Risorgimento*, Torino 1966, s. 210–213.

Det stadig større antal mennesker, der var »tilknyttet landbruget«, var imidlertid ikke udtryk for en stigning i den effektivt beskæftigede arbejdskraft i landbruget. På den ene side kan man sige, at det blot var udtryk for folketællingernes inerti, idet man fortsatte med at anbringe en stor gruppe arbejdere som tilknyttet landbruget, selvom de allerede var udstødte af den agrare produktionsproces og blot ikke havde været i stand til at finde anden beskæftigelse. På den anden side var fænomenet selvfølgelig ikke begrænset til et spørgsmål om statistisk konvention, men det havde sine meget følelige konsekvenser i den store gruppe mennesker, som tyngede på erhvervets sparsomme ressourcer og i den heraf følgende indbyrdes konkurrence om lejekontrakter og daglejer. Dette bidrog selvfølgelig igen til at nemme fortsættelsen af systemet med de feudallignende udbytningsforhold. Herom skriver *Sereni*:

»Loven om den relative og *absolutte* nedgang i landbrugsbeskæftigelsen er en uforsonlig lov, som det ikke er lykkedes det kapitalistiske samfund at undslippe. Som vi allerede har sagt, viser denne lov sig med større kraft, jo færre de feudale residualer er, dvs. i lande, som ikke frembyder en *kunstig overbefolkning i landbruget* som den, man møder i Italien. Det er ikke så meget i den *direkte* virkning af de feudale residualer på beskæftigelsesmulighederne i landbruget, at man skal søge grunden til eksistensen i Italien af en kunstig overbefolkning i dette erhverv, men snarere i den *indirekte* indflydelse på beskæftigelsesmulighederne i industrien. Idet de feudale residualer i de italienske landdistrikter forhindrer dannelsen af et indre marked, forhindrer de storindustriens udvikling og dermed absorberingen af den arbejdskraft, som er blevet »befriet« af den kapitalistiske udvikling fra deres stilling i landbruget; og det er netop arbejdskraft, som forøger den kunstige overbefolkning i det italienske landbrug.«²⁰

Medens Norditalien gennemgik en »naturlig« udvikling – omend langsomt og med en arbejdsløshed, der det meste af tiden lå over de andre europæiske lande – hvor befolkningen efterhånden blev overflyttet fra et moderniseret og mindre arbejdskrævende landbrug til industrisektoren, og inden for denne sektor fra de traditionelle tilvirkningsfag til den moderne storindustri, så forblev erhvervs- og beskæftigelsesstrukturen i Syditalien – efter den første periodes nedgang i industrisektoren – nogenlunde uændret helt frem til 1950. Udvandringen blev derfor kun en sikkerhedsventil, der så at sige lettede preset, men ingen afgørende betydning fik for produktionsforholdenes udvikling og ændring i Syditalien. »Befolkningsudtyndingen« gjorde ikke latifundisterne mere interesserede i at investere og modernisere produktionen. De store beløb, som emigranterne sendte hjem, blev heller ikke kanaliseret ind i en forbedring af landbruget, men blev tværtimod opslugt af jordkøb, der ofte gjorde brugsstrukturen endnu mere uhensigtsmæssig. Herom vil næste afsnit blandt andet handle.

20. E. Sereni, *Il capitalismo nelle campagne*, opus. cit., s. 409–10.

Den italienske udvandring

År	Europa		Lande uden for Europa		Total	
	Udvandret	Indvandret	Udvandret	Indvandret	Udvandret	Indvandret
1861–70	99.272	–	21.768	–	121.040	–
1871–80	90.549	–	27.047	–	117.596	81.832
1881–90	92.920	–	95.000	–	187.920	–
1891–00	128.800	–	154.673	–	283.473	–
1901–10	251.201	–	351.468	171.627	602.669	–
1911–20	169.645	–	213.162	120.917	382.807	–
1921–30	136.242	75.238	118.822	62.576	255.064	137.814
1931–40	41.422	30.184	28.843	28.802	70.265	58.986
1946–50	127.698	59.425	97.845	16.576	225.544	76.002
1951–60	176.712	100.440	117.029	31.919	293.741	132.359
1961–65	265.889	192.381	48.405	17.015	314.294	209.396

Tallene angiver det årlige gennemsnit for de respektive tidsintervaller. De tomme rubrikker angiver, at der ikke findes oplysninger.

Kilde: *Sommario statistiche dell'Italia 1861–1965*, Rom 1969, s. 28.

4. Landbruget efter *Risorgimento*: Det syditalienske latifundie

Vi vil i dette afsnit søge mere indgående at beskrive den syditalienske landbrugsstruktur – »latifundiesystemet« – som af mange er blevet opfattet som identisk med landsdelens underudvikling, og som skulle dominere dens økonomi helt op til nutiden. Blokeringen af produktionsforholdene og den hermed forbundne fremadskridende opløsning af det syditalienske samfund kunne Gramsci endnu i 1926 beskrive på følgende måde:

»Det syditalienske samfund er én stor agrar blok sammensat af tre sociale lag: Den store amorf og opløste bondemasse, de intellektuelle fra det rurale mellem- og småborgerskab, samt de store jordejere og de store intellektuelle. . . Denne type organisation . . . udgør en monstrøs agrar blok, der som helhed fungerer som mellemlid og opsyn for den norditalienske kapitalisme og de store banker. Dens eneste formål er at bevare status quo.«²¹

Hvorledes var dette latifundiesystem konstrueret, og hvorledes var Mezzogiornos økonomiske geografi? Den italienske landbrugsøkonom *M. Rossi-Doria* forsøgte sig i en artikel fra 1944 – hvor latifundiesystemet endnu var fuldt intakt og stadigvæk dominerede landsdelen – med en grov opdeling af det syditalienske landbrug i tre store zoner, hver med sine særlige økonomiske og sociale karakteristika:

21. A. Gramsci, *La questione meridionale*, Rom 1970, s. 149 og 153.

»De to . . . former for landbrug, som jeg også finder det nødvendigt at skelne imellem og betragte særskilt, er de samme, som falder enhver i øjnene, der begiver sig til Mezzogiorno for første gang. Den ene type landbrug med ekstensiv drift med korn og græsange skulle jeg benævne det »nøgne« Mezzogiorno; eller som følge af et af de mest dominerende træk. . . – latifundiet – kunne jeg også bruge betegnelsen det »latifundistiske« Mezzogiorno. Den anden type landbrug med intensiv dyrkning af vin, oliven og frugt skulle jeg derimod benævne det »træbeplantede« Mezzogiorno.«²²

Denne første inddeling efter afgrødemønster differentierer forfatteren yderligere ved også at inddrage de sociale produktionsrelationer. Herved får han tre hovedtyper: 1) *Det intensive landbrug*, som overvejende består af småbrug, der producerer træafgrøder, dvs. er identisk med ovenfor nævnte »træbeplantede« Mezzogiorno. 2) *Det ekstensive storlandbrug*, også kaldet det »*kapitalistiske latifundie*«.²³ 3) *Det ekstensive smålandbrug*, også kaldet »*bondelatifundiet*«.

Det er imidlertid vigtigt at holde fast ved, at latifundiesystemet var en social og økonomisk realitet, som dominerede størsteparten af Syditalien og ikke kun de relativt begrænsede områder med ekstensivt storbrug.

»Det er dernæst mere præcist at tale om latifundiet – eftersom denne term ikke længere har en juridisk betydning, men en landbrugsøkonomisk – som et system af relationer, som en økonomisk og social struktur. I denne betydning er hele det indre Mezzogiorno . . . latifundistisk.«²⁴

Nogle tal til belysning af landbrugsstrukturen (1950)

	1. Skov- og landbrugsareal (ha)		2. Befolkning i 1950		3. Bruttonødværdi – 1950-priser (millioner lire)	
		pct.		pct.		pct.
1. Områder med intensivt landbrug	3.203.922	27,4	6.845.650	44,9	298.570	43,9
2. Områder med blandet landbrug	3.038.504	25,9	2.434.460	15,9	125.926	18,5
3. Områder med bondelatifundie	4.882.078	41,8	4.344.000	28,5	207.350	30,5
4. Områder med kapitalistisk latifundie	584.584	4,9	1.635.520	10,7	48.145	7,1

Kilde: M. Rossi-Doria, *Riforma agraria opus. cit.*, s. 57.

22. M. Rossi-Doria, Cos'è il Mezzogiorno, i Caizzi, *Nuova antologia opus. cit.*, s. 167.

23. Denne betegnelse kan måske forekomme selvmodsigende, men er forsåvidt velbegrundet, idet det syditalienske gods helt klart i sine »ydre« relationer var en kapitalistisk bedrift i et kapitalistisk samfund – producerede for et marked og for profit, medens det i sine »indre« relationer – forholdet til arbejdskraften – opretholdt en række feudale træk.

24. M. Rossi-Doria, *Riforma agraria e azione meridionalista*, Bologna 1956, s. 28.

Blandet landbrug betegner områder, hvor der både findes ekstensiv og intensiv drift. De sociale og produktionsmæssige forhold er dog ikke væsensforskellige fra de »renetyper«. Det sene tidspunkt, hvorfra tallene er valgt, kan synes mærkeligt. Hertil er der imidlertid at sige, at de grundlæggende karakteristika ved den syditalienske landbrugsstruktur blev bevaret helt frem til 2. verdenskrigs afslutning.

Selvom der i Italien er meget stor variation hvad angår klima og jordbundsforhold, er det dog muligt at gøre en grov skelnen mellem Nord og Syd. De klimatiske forhold i Norditalien er som i Mellemeuropa med strenge vintre og varme og regnfulde somre, medens Syditalien med milde vintre og tørre somre tilhører Middelhavszonen. Der er store temperatur- og nedbørsforskelle mellem de to områder, og den naturlige vegetation er derfor også meget forskellig. Dette er betydningsfuldt, fordi de afgrøder, der var dominerende i Syditalien ved statssammenslutningen og fortsatte med at være det i lang tid – især kornafgrøder – var de efter landets naturlige betingelser mindst egnede.

I områderne med *intensivt landbrug* dominerede netop de traditionelt mest egnede afgrøder for Syditalien, oliven, vin og citrusfrugter. Områderne med intensivt landbrug var placeret ved kysten og ofte i nærheden af de store byer, som udgjorde et marked for deres produkter; f.eks. kyststrækningen syd for Napoli, Pugliens adriaterhavskyst og langs strækninger af den sicilianske kyst. Denne form for landbrug havde været helt undertrykt under feudaltiden, men i det nittende århundrede fik den et opsving. Dette var især mærkbart i frihandelsperioden under de første årtier efter oprettelsen af den italienske stat, hvor træafgrødernes udbredelse blev stimuleret af en omfattende eksport til især Frankrig. Det intensive landbrug var efter de naturgivne betingelser det mest lovende for en produktionsudvikling i Syditalien, og det tegnede sig for en stor del af landbrugets totalprodukt. I den nævnte periode skete også en vis indre akkumulation, men det intensive landbrug blev meget hårdt ramt af toldkrigen mod Frankrig i 1887. De sociale relationer og den hertil knyttede stadig mere opsplittede og irrationelle brugsstruktur bidrog også til det intensive landbrugs stagnation.

De store ekstensivt drevne jordejendomme – *det kapitalistiske latifundie* – fandt man især på sletterne neden for de egentlige bjergegne. Den typiske produktion var en kombination af kornavl og ekstensivt husdyrbrug, dvs. fortrinsvis fåreavl. Over for de naturgivne betingelser var denne form for landbrug meget uheldig, men over for de eksisterende sociale og økonomiske betingelser var den meget robust. Det treskiftede landbrug krævede kun få investerings- og driftsomkostninger, og under de usikre markedsvilkår med stærkt svingende priser var det nemt at tilpasse produktionen. Tilsvarende var det nemt at tilpasse sig arbejdskraftsituationen, idet man blot kunne gå over til mindre arbejdskrævende produktion, hvis udsigterne her var dårlige. De prekære naturforhold med tilbage-

vendende tørkeperioder gjorde udbyttet meget svingende, men konsekvenserne heraf kunne nemt skubbes over på de bønder og landarbejdere, der dyrkede latifundiets jord. De bønder, der blev fæstet til at dyrke jorden – de fik hver en strimmel at dyrke – fik en fast andel af høstudbyttet, hvorfra blev fratrullet lånt såsæd med renter etc., således at det i realiteten var latifundisten og dennes forpagter, der afgjorde, hvor meget bonden skulle have. Foruden bønderne, der blev fæstet for en periode ad gangen, bestod arbejdskraften af daglejere og hyrder til pasning af fåreflokkene.

I det indre af Mezzogiorno, i bjergegnene herskede *bondelatifundiet*, der udgjorde den fattigste og mest håbløse del af Syden.²⁵ Her koncentreredes fattigdommen og alle problemerne, her var sidste chance for at overleve, og her blev situationen stadig mere håbløs, fordi så mange skulle eksistere på en jord, som der var for lidt af, og som blev stadig mere udpint. Jorden var ekstremt opsplittet i små lodder, som kun for en mindre dels vedkommende ejedes af bønderne selv. Størsteparten var i hænderne på det stor- og småborgerskab, som ejede det meste af Syditaliens jord. De varetog ikke selv jordens dyrkning, men udlejede den til bønderne. Den relative overbefolkning førte til stærk rift om jorden, som igen gjorde det nemt både at opretholde ågerafgifter og meget høje priser ved salg af jord. Bondens mulighed for at investere i jord- og driftsforbedringer var derfor uhyre ringe. Hans interesse var formodentlig også stærkt beskåret af de tidsbegrænsede kontrakter og af den store opsplitning af jorden, som gjorde, at han måtte dyrke flere forskellige jordstykker, der ofte både lå langt fra hinanden og langt fra bondens bopæl i en af de store landsbyer (ofte med 20.000–50.000 indbyggere), som er så typiske for denne del af Syditalien. Den syditalienske bonde havde et meget ustabil forhold til den jord, han dyrkede; en del af den var hans egen, en anden del var fæstet, og ind imellem fungerede han som daglejer på latifundierne. Det fortvivlede forhold mellem befolkningsstørrelse og det dyrkede areals omfang samt de tilbagestående dyrkningsmetoder gjorde jorden i disse egne til den mest udpinte i Mezzogiorno. Al jord skulle udnyttes hele tiden, og flerskiftet landbrug med alternerende korn og græsning blev trængt tilbage til fordel for blot korn. I modsætning til træafgrøderne byder kornet heller ikke på nogen beskyttelse mod afvaskningen af de tynde jordlag i bjergene under vinterens meget voldsomme regnskyl.²⁶

Den direkte producent i det syditalienske landbrug var således hverken bonde (selvejende eller havde en permanent lejekontrakt, som man fandt det i Centralitalien) eller landarbejder, som er de former, der normalt findes under en kapitalistisk udvikling. Han var en slags »nomade«, der hele tiden rejste rundt

25. En indgående skildring af et landsbysamfund fra bondelatifundieområdet findes i Carlo Levi's bog, *Kristus standsede ved Eboli*, København 1965.

26. Mellem 1860 og 1929 formindskedes skovarealet fra 2.094.000 ha til 1.277.000 ha.

for at finde en bid jord at dyrke. Ved siden af den egentlige lønarbejder og den egentlige selvstændige bonde fandtes et mylder af forskellige kontraktformer med mere eller mindre lighed til feudaltidens forhold mellem bonde og gods-ejer og varierende fra egn til egn. Medvirkende til at fastholde den syditalienske bonde i en situation, hvor han ingen mulighed havde for at forbedre situationen gennem en vis indre akkumulation – som man dog har set andetsteds – var både de feudallignende kontrakter med deres ågerafgifter, men også det meget ustabile forhold til jorden, hvor bonden aldrig kunne være sikker på, at den jord, han investerede i, også ville være hans til næste år.²⁷

I 1950, hvor latifundiesystemet endnu dominerede Syditalien, var fordelingen efter de forskellige kontraktformer således. (I 1950 var der dog væsentlig flere selvejerbønder end tidligere bl.a. som følge af hjemvendte emigranternes jordkøb):

Fordeling af det dyrkede areal i Mezzogiorno efter brugstype

	Ekstensiv områder		Intensiv områder		Total	
	1000 ha	pct.	1000 ha	pct.	1000 ha	pct.
Selveje	1200	32,8	1700	46,0	2900	39,1
Landbrug med lønarbejde	600	16,4	300	8,0	900	12,6
Jord dyrket under agrarkontrakter	1850	50,8	1700	46,0	3550	48,3
Total	3650	100,0	3700	100,0	7350	100,0

27. I områder med ekstensivt landbrug var der følgende kontraktformer: 1) Udlejning af et stykke jord med på forhånd fastsat afgift i form af produktrente. 2) Mezzadria/colonia parziaria impropria. I det centrale Italien var dette en mere stabil kontraktform med langtidsforpagtning, medens det i Syditalien var en meget ustabil form. Ved sæsonens begyndelse udstykkedes latifundiets jord til forskellige bønder, der dyrkede den mod en vis del af høstudbyttet. 3) Braccianti – der er den egentlige lønarbejder med betaling i penge – eller compartecipante – hvor lønnen erlægges som en del af produktet.

I de intensivt dyrkede områder fandtes tilsvarende former: 1) Simpel udlejning med på forhånd fastsat produktrente. 2) Colonia parziaria impropria, hvor afgiften varierede. 3) Colonia parziaria propria, som er en lønarbejderlignende form.

Fordeling af det under agrarkontrakter dyrkede areal i Mezzogiorno efter kontrakttype

	Ekstensive 1000 ha	områder pct.	Intensive 1000 ha	områder pct.	Total 1000 ha	pct.
Simpel udlejning	790	42,7	750	44,1	1540	43,4
Colonio med udstykket jord*	180	9,8	240	14,1	420	11,8
Colonio, hvor jord ikke udstykket** ...	690	37,3	580	34,1	1270	35,8
Compartecipante	190	10,2	130	7,7	320	9,0
Total	1850	100,0	1700	100,0	3550	100,0

*) Den mere stabile form med langtidsleje. Se ovenfor.

**) Den mindre stabile form med udlejning for blot en sæson ad gangen. Se ovenfor.

Kilde: M. Rossi-Doria, *Dieci Anni di politica agraria*, Bari 1958, s. 259.

Her vil vi igen vende os til historien for at rekapitulere og uddybe den udvikling, der havde ledt frem til disse forhold. De feudale privilegier og ejendomsforholdene blev ved lov afskaffet for hele Mezzogiorno i første halvdel af attenhundretallet. Med de antifeudale love var der også åbnet mulighed for en jordreform, idet de tidligere len blev overgivet til kommunerne, som så kunne udstykke dem. Jorden blev imidlertid solgt til dem, der kunne betale for den, og det var bl.a. de gamle feudalherrer. De bønder, som erhvervede sig jord, var ofte ikke i stand til at beholde den, hvorfor jorden gik tilbage til adelen eller blev overtaget af det nye borgerskab. Dette borgerskab flyttede ikke ud på landet, men forblev i byerne og overlod administrationen af deres ejendom til forpagtere, fuldstændigt som adelen hele tiden havde gjort det.

Omkring 1860 var udstykningen af de tidligere lensjorde afsluttet i Mezzogiorno. Herved havde kommunerne fået overdraget 600.000 ha jord, hvortil kom andre 520.000 ha, som var erhvervet gennem de antifeudale loves bestemmelser om inddragelse af arvegods. Af denne ret anseelige mængde jord var kun 205.000 ha blevet udstykket og fordelt mellem 116.000 bønder. Resten var kommet på borgerskabets eller adelens hænder. Efter 1860 gik udstykningen hurtigere, men det samme gjorde rekoncentrationen af jorden. Fra en række syditalienske provinser findes således grelle eksempler på, hvorledes jorden på meget få år blev samlet på ganske få hænder.

Til de antifeudale love føjede sig senere udstykningen af kirkejorden, som vi tidligere har nævnt som værende af anseelig størrelse i Mezzogiorno. Denne ekspropriation af kirkegodserne skete i årene efter statsdannelsen og blev den vigtigste kilde til det nye borgerskabs erhverven sig jord. Som et eksempel på

udviklingen i jordfordelingen mellem de forskellige klasser kan nævnes den romerske kampagne. (Kystsletten syd for Rom). Dette område udgjorde omkring 1860 188.000 ha, hvoraf 104.000 (55 pct.) var i adelens besiddelse, 56.000 ha (30 pct.) var kirkejord og 28.000 ha (15 pct.) var i borgerskabets besiddelse. Otte store godser ejede mere end halvdelen af Kampagnen. Ved likvideringen af kirkens ejendom gennem loven af 1873 blev der således kastet næsten 60.000 ha på markedet. Det blev borgerskabet, der fik løvens part af kirkejorden, således at jordfordelingen ved det tyvende århundrede var ændret i denne klasses favør: Adelen 100.000 ha (51 pct.), kirken 13.000 ha (7 pct.) og borgerskabet 75.000 ha (40 pct.).²⁸

Vi har i et tidligere afsnit beskæftiget os lidt med de ydre betingelser for latifundiesystemets overlevelse i Syditalien – kolonialiseringen af Syden og det norditalienske borgerskabs alliance med latifundisterne. Vi har endvidere set på, hvorledes latifundiesystemet umuliggjorde enhver indre akkumulation på initiativ af de direkte producenter, de syditalienske bondemasser. Man kan imidlertid spørge om, hvorfor latifundisterne, adelen og borgerskabet i Syditalien ikke så deres fordel i en produktionsudvikling af landbruget. På dette spørgsmål kan der ikke gives et enkelt svar, og det er heller ikke sådan, at udviklingen siden de feudale loves afskaffelse var én lang rekonsolidering af dette system med delvis nye ejere, men med stagnation og nedgang for det syditalienske landbrug til følge. Der var i løbet af attenhundretallet forskellige tilløb til en egentlig produktionsudvikling og forbedring af landbruget, hvoraf vi har nævnt det intensive landbrugs ekspansion efter statssammenslutningen.²⁹

Den tilbagegang, der satte ind omkring attenhundredfirserne, var imidlertid generel for hele det syditalienske landbrug. Tal fra den tid viser en stadig mere opsplittet brugsstruktur og en ny udvidelse af de feudale kontrakters omfang. Borgerskabet havde nu definitivt overtaget adelens gamle rolle, og den modsætning mellem by og land, som tidligere er fremhævet i forbindelse med Napoli, blev igen skærpet. Borgerskabet levede i byerne, hvor den produktive aktivitet var helt ubetydelig, og hævdede deres indtægter fra landbruget. Blandt de umiddelbare årsager til dette var dels landbrugskrisen i firserne, udvandringen og

28. E. Sereni, *Storia del paesaggio agrario*, Bari 1961.

29. Ved siden af det intensive landbrug skete der i perioden op til 1880 også en vis udvikling af det ekstensive kapitalistiske latifundie lidt i stil med det, man kender fra den tidlige engelske kapitalisme. Begge disse fænomener bidrog i en kort periode til at skabe landbrugsinvesteringer af et anseeligt omfang i Syditalien. Om dette skriver *Rossi-Doria*: »Med statens hjælp fandt store investeringer sted mellem 1800 og 1880 ... for at løse ... problemet med forbedring af de ekstensivt dyrkede jordarealer. Disse investeringer forekommer betydelige også for den, der betragter dem i dag. Hvis man endvidere til jordforbedringerne tilføjer godsejernes driftsinvesteringer – og især til arbejdsdyr og dyr beregnet på afsætning – forekommer anstrengelserne imponerende, fordi man sikkert hertil kan henføre en stor del af stigningen i antal kvæg og heste ... i Mezzogiorno ... (200.000 stykker kvæg eller 30 pct. mere mellem 1864 og 1881; 400.000 eller 45 pct. mere mellem 1881 og 1908).« M. Rossi-Doria, *Dieci anni, opus. cit.*, s. 267. Det bør dog tilføjes, at denne af Rossi-Doria fremhævede udvikling omkring midten af forrige århundrede var begrænset til områderne, hvor det intensive landbrug eller det kapitalistiske latifundie herskede.

bøndernes tiltagende jordkøb, generationsskifte inden for det syditalienske borgerskab og småborgerskabets jordkøb, som var rent passive pengeanbringelser. Landbrugskrisen med faldende priser og afsætningsmuligheder tilskyndede således til passiv pengeanbringelse i jord og til de feudale kontrakters genoplivning, idet ejeren herefter uden udgifter og uden i øvrigt at deltage kunne hæve en fast og sikker afgift. Den store oversøiske udvandring førte efterhånden til, at ret anseelige beløb blev overført til de syditalienske bønder – penge til familien og hjemvendte emigranternes opsparing. Disse penge blev anvendt til jordkøb, som for bonden var den mest nærliggende og realistiske måde at sikre sin og familiens fremtid på. Dette »pres« på jorden, som var uden sammenhæng med landbrugets faktiske indtjeningsmuligheder, tvang priserne i vejret og nedskar således den kapital, der var tilovers til driftsforbedringer. Under disse vilkår skete jordkøbene også uden hensyn til de driftstekniske krav, dvs. man fik en stadig mere opsplittet og uhensigtsmæssig brugsstruktur.³⁰ Bag disse mere umiddelbare årsager lå selvfølgelig den norditalienske dominans og de snævre grænser, der gennem den statslige og den norditalienske industris økonomiske politik var sat for en selvstændig udvikling af det syditalienske landbrug og industri.

5. Tiden indtil anden verdenskrig, fascismen

Tiden mellem ca. 1900 og 1. verdenskrig var den første store industrialiseringsperiode, hvorunder den moderne norditalienske storindustri blev etableret – inden for tekstil-, næringsmiddel-, stål- og maskinfremstilling. Efter fyrre års »præindustrialisering« med nedbrydning af det traditionelle håndværk og hjemmeindustri, opbygning af et transport- og kommunikationsnet, et nationalt marked og et moderne banksystem, alt sammen under statens støtte og økonomiske bistand – efter den første liberaliseringsperiode var der efterhånden blevet genindført ret høje toldsatser for at beskytte den nationale industri – var tiden moden til at høste frugterne af dette forarbejde. Industriproduktionen steg gennemsnitligt med 4,1 pct. om året, hvilket først er overgået siden anden verdenskrig.³¹ Et yderligere incitament for den norditalienske storindustri var også de tilbagevendende krige fra denne periode, hvilket gav staten en begrundelse

30. »Hvis latifundiet ikke udvikler sig, så skyldes det først og fremmest, at det herskende system ikke tillader nogen som helst form for investering eller ændring. De naturlige betingelsers vanskelige karakter begrænser givetvis mulighederne for ændringer, men det, som annullerer disse muligheder fuldstændigt og tvinger til ubevægelighed, er det forhold, at jordbesiddelse under det gældende system er i stand til at fremtvinge større indtægter (*for ejerne. Vor bem.*), end man kunne opnå under et hvilket som helst andet system. De afgifter, bønderne betaler i penge eller produkter til jordejerne, har intet at gøre med den jordrente, som økonomerne lærer os at beregne, og som mange steder nærmer sig effektivt til virkeligheden; de repræsenterer nemlig ikke det, der bliver tilbage, efter at kapital og arbejdskraft er betalt i overensstemmelse med sædvanlige normer, men er en slags konkurrencerente, betalt af bønder uden jord, som er indstillet på at vurdere deres egen arbejdskraft lavt for i det mindste at kunne anvende den og netop tjene til det brød, som er nødvendigt for at leve.« M. Rossi-Doria, *Cos' è il Mezzogiorno*, opus. cit., s. 187.

31. P. Sylos-Labini, *Problemi dello sviluppo economico*, Bari 1970, s. 132.

for i udstrakt grad at støtte den nationale våbenindustri opbygning og de hertil nødvendige sværindustrielle aktiviteter (stålfremstilling).³²

Til denne hurtige industrialisering svarede afgørende ændringer i den sociale struktur i Italien, som ligeledes var fortsættelsen af den foregående periodes opløsning af de traditionelle produktionsgrene. Hvor industribeskæftigelsen i den foregående periode var gået tilbage – for Italien som helhed, i Norditalien var den øget lidt – steg den nu meget hurtigt, og beskæftigelsen i landbruget faldt tilsvarende hurtigt. Udviklingen af et kapitalistisk storlandbrug på Posletten og af den norditalienske storindustri havde skabt et talstærkt industri- og landarbejderproletariat i Norditalien. Disse grupper blev organiseret i fagforeningerne og i socialistpartiet og fremstod efterhånden som en politisk faktor. Herom vidner også de voldsomme arbejderkampe, der udløstes op til århundredskiftet og som med hård hånd blev slået ned af *Crispiregeringen*, hvis snævre magtgrundlag var den industrielt-agrare blok, dvs. borgerskabet i Nord og Syd. Disse indre problemer tilligemed den fejlslagne udenrigspolitik – nederlaget i Etiopien – førte til *Crispiregeringens* fald og udskiftning med *Giolittistyrer*. Hermed påbegyndtes en periode, hvor man gennem liberalisering af lovgivningen og udvidelse af stemmeretten søgte at finde nye allierede i stedet for det agrare borgerskab i Syditalien. Man forsøgte tilnærmelser til socialistpartiet og til de kristelige demokrater, der repræsenterede småbønderne i Mellemitalien:

»Med *Giolitti* blev denne tendens mest tydelig, hvor en del af borgerskabet søgte at forny magtblokken ved at inkludere arbejderbevægelsen i en underordnet rolle som erstatning for de agrare kræfter, som var endt med at udgøre en objektiv forhindring for den selvsamme ekspansion og udvikling af kapitalismen. Det giolittiske forsøg på at gøre denne alliance stabil spillede fallit med krigen og fascismen, men det drejede sig om et reformistisk forsøg, som de borgerlige kræfter gentog i alle de ekspansionsfaser, i hvilke der skulle optræde en margin for dannelsen af nye og mere stabile magtbalancer.«³³

Medens Norditalien i perioden op til 1. verdenskrig efterhånden lignede et moderne industrisamfund med en tilsvarende social og produktionsmæssig struktur, så fortsatte nedbrydningen af det syditalienske samfund. Her var udvandringen det eneste alternativ. Ved siden af den i forrige afsnit behandlede nedgang for det syditalienske landbrug skete der en fortsat likvidering af det traditionelle håndværk og manufaktur og uden at en moderne storindustri af

32. Disse krige var bl.a. led i Italiens forhåbninger om at deltage i den store koloniuddeling henimod slutningen af forrige århundrede. Dette blev dog for italienernes vedkommende nærmest en tragikomisk affære: I 1896 led den italienske hær nederlag i Etiopien, og erobringen af Libyen fra tyrkerne i 1911 fik kun symbolsk betydning. Dette lands store olierigdom kendte man intet til på det tidspunkt, og de italienske forestillinger om store muligheder for en kolonialisering, som blandt andet kunne løse den kroniske arbejdsløhedssituation, var uden hold i virkeligheden. Den italienske våbenproduktion var også en bekostelig affære, der under tilbagevendende skandaler blev holdt oppe gennem protektion og subsidier fra staten.

33. A. Gramsci, *La questione meridionale, opus. cit.*, udgiverens note, s. 143.

nogen betydning vandt frem. Beskæftigelsen i den sekundære sektor faldt fortsat i denne periode i skarp kontrast til den hurtige vækst i Norditalien.³⁴ (Se figuren).

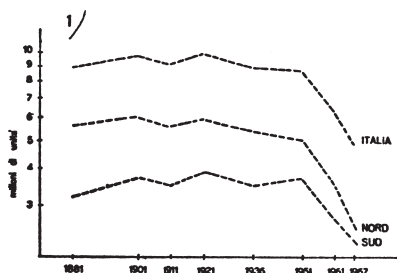

Fig. 7. Occupazione nell'agricoltura.

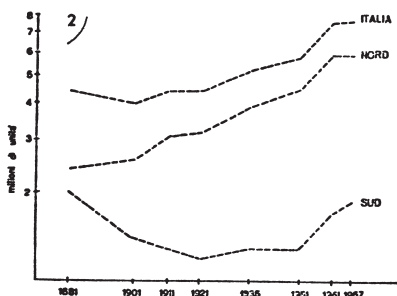

Fig. 8. Occupazione nell'industria.

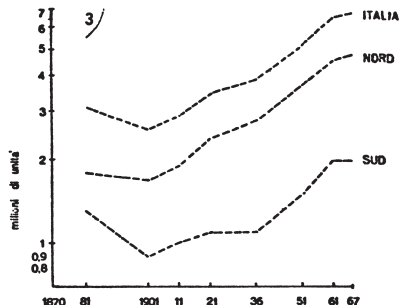

Fig. 9. Occupazione nelle altre attività.

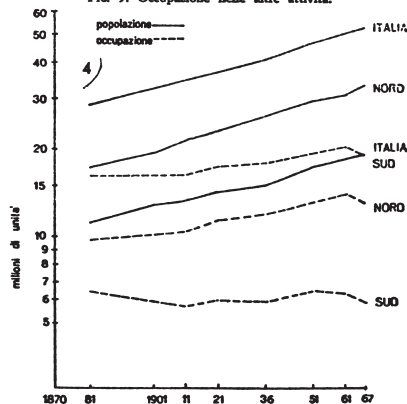

Fig. 10. Popolazione e occupazione totale.

Udviklingen i beskæftigelsesstrukturen i Nord- og Syditalien 1881–1967:

- 1) Landbrugets beskæftigelse.
- 2) Industriens beskæftigelse.
- 3) Beskæftigelsen i andre erhverv.
- 4) Den samlede beskæftigelse tilligemed befolkningstallet.

Kilde: P. Sylos Labini, *opus. cit.*, s. 119–120.

34. Beskæftigelsesstatistikken giver kun et tilnærmet billede af forskellen mellem beskæftigelsen i Nord og Syditalien. I Syditalien var arbejdsløsheden større og den aktive befolkning mindre end i Norditalien, men den inaktive befolkning har formodentlig dækket over en vis del faktisk arbejdsløshed. Endvidere var - og er - den marginale beskæftigelse i Syditalien af meget stort omfang i samtlige sektorer; dvs. mennesker, der har en yderst ustabil beskæftigelse og som kun er i arbejde en del af året. I landbruget var antal arbejdsdage for den enkelte beskæftigede meget lavt og lavere end i Norditalien; inden for industri og håndværk gjaldt det samme. Det var især de mindre håndværksvirksomheder, som fortsat udgjorde en stor del af denne sektor i Syditalien, som absorberede en langt større arbejdsstyrke, end de egentlig kunne bruge - f.eks. familiemedlemmer, der ikke kunne finde andet arbejde. I de syditalienske større byer bestod store dele af handelssektoren simpelthen af marginalt beskæftigede gadehandlere. Sylos-Labini, *Problemi dello sviluppo*, *opus. cit.*

Under *Giolittiregeringen* i århundredets første år var der tilløb til en reformpolitik for Syditalien. Man begyndte at bekæmpe malariaen, særlige undersøgelseskommissioner producerede rapporter om forholdene og satte forskellige foranstaltninger i gang for at hjælpe landbruget, som f.eks. jordforbedringer, regulering af vandforholdene samt visse nye kreditmuligheder. Dette fik dog alt sammen en meget begrænset effekt; dels fordi de statslige midler var begrænsede og fortsat fandt deres anvendelse i støtte til den norditalienske industri, bl.a. til de meget bekostelige rustningsprogrammer, og dels fordi der ingen ændringer var sket eller skete med magtforholdene i Syditalien. Latifundistklassen havde ingen særlig interesse i forbedringer og reformer, også af rent teknisk art, og det ville under de gældende vilkår altid være dem, der både ville få broderparten af statsmidlerne og som skulle bestemme deres konkrete anvendelse; dvs. selvom pengene blev bevilget, ville deres virkning være yderst problematisk.

Sylos-Labini har fornylig søgt at give et mere differentieret billede af forskydningerne i de vigtige sociale grupperinger siden 1880 (se *Sviluppo economico e classi sociali in Italia*, *Mondo Economico* nr. 2, jan. 1973, s. 16). Tallene, der er for hele Italien – og som i følge forfatteren må tages med et meget stort gram salt – skjuler selvfølgelig de vigtige forskelle mellem Nord og Syd. Heraf kan nævnes, at det »traditionelle« småborgerskab er langt mere udbredt i Syditalien end det »moderne« (funktionærerne) og noget tilsvarende gælder for landarbejdere i forhold til industriarbejdere.

De store sociale grupperinger i Italien (i 1000 personer)

	1881	1921	1951	1971
I. <i>Borgerskabet</i> (store jordejere, virksomhedsejere, højere funktionærer, rentiers etc.)	340	350	400	500
II. <i>Middelklasser</i>	7.660	8.950	9.900	9.500
a. Funktionærer	350	520	1.800	3.100
i privat virksomhed	100	160	800	1.800
i offentlig virksomhed	250	360	1.000	1.300
b. Selverhvervende	6.650	7.700	7.300	5.600
småbønder	4.600	5.500	4.800	2.400
håndværkere	1.300	1.000	1.100	1.100
handlende	450	1.000	1.100	1.700
transport, servicefag	300	200	300	400
c. Særlige kategorier	660	730	800	800
militæret	160	360	290	350
kirken	130	120	120	150
andet	370	250	390	300
III. <i>Arbejderklasse</i>	7.400	8.400	9.500	9.500
landbrug	4.000	3.900	2.700	1.200
industri	2.500	3.300	4.100	4.300
bygge- og anlægsvirksomhed	500	700	1.300	1.700
handel	100	100	600	700
transport	300	400	800	1.600
[alt]	15.100	17.700	19.800	19.500
[procent af den totale befolkning]	51,7	46,5	41,7	35,5

Tiden efter 1. verdenskrig var en meget urolig periode med bondeopstande og jordbesættelser; i de norditalienske byer var der ligeledes en række voldsomme begivenheder i forbindelse med industriarbejdernes voksende agitation.³⁵ Den umiddelbare årsag til den sociale uro var som i andre lande de af krigen forårsagede økonomiske omstillingsvanskeligheder og de tilbagevendende kriseagtige tilstande med krak og skandaler inden for finansverden og industri. Hertil kom problemerne med at skabe en levedygtig politisk alliance, der kunne garantere staten og den offentlige orden. Der var i denne sammenhæng flere forsøg på at genskabe det giolittiske styre, men dette var alt for svagt og kompromitteret. Hvor man i andre lande under socialdemokratiske regeringer fik en begrænset arbejderdeltagelse i den politiske ledelse, så skete der i Italien efter *Mussolinis* kup i 1922 en gradvis fascistisk magtovertagelse, der fuldbyrdedes med parlamentets og de politiske partiers afskaffelse i 1926.

Bag den officielle retorik – som oftest stærkt selvmodsigende – og fremtræden i øvrigt repræsenterede fascismen en redningsaktion for den italienske kapitalisme. Fascismens politiske grundlag var en genoplivning af den autoritære industrielt-agrar alliance mellem den norditalienske industri og de store godsejere – herunder de syditalienske latifundister – med støtte fra det intellektuelle, administrative og kommercielle småborgerskab – »historiens pensionerede«.³⁶

Denne det fascistiske regimes klassekarakter fremgår af den konsekvente nedkæmpning af arbejdernes og bøndernes organisationer, men det fremgår ligeså tydeligt af den korporative stats organisering af produktionslivet og dens økonomiske politik.

Støtten til den norditalienske finanskapital fandt sted gennem en række hjælpeaktioner over for de banker og storvirksomheder, der havde været i vanskeligheder under krisen i 1921 – forårsaget af omstillingsproblemerne efter krigen – og igen under verdenskrisen i 1929. I første omgang var denne støtte ret traditionel i form af kreditter – i realiteten blev det tilskud – til de kriseramte virksomheder, men efterhånden skulle denne krisepolitik udmøntes i oprettelsen af de store statslige industriselskaber, som siden har udgjort en vigtig del af den italienske industri.³⁷

35. Ved Livornokongressen i 1921 splittedes socialistpartiet, og det italienske kommunistparti grundlagdes.

36. *Sereni* har peget på, hvorledes adelen fik en vitaminindsprøjtning under fascismen og bl.a. indtog en fremtrædende plads i den korporative stats administration. E. Sereni, *Due linee della politica agraria*, Rom 1961, s. 299.

37. To af de i dag mest betydningsfulde statslige industriselskaber, *IRI* (*Istituto per la ricostruzione industriale*) og *ENI* (*Ente nazionale idrocarburi*), stammer således fra denne periode, hvor de i første omgang blev oprettet som holdingselskaber, der overtog kriseramte industrier. Efterhånden blev *IRI* – *ENI*, der oprindeligt hed *AGIP*, har først fået sin store betydning efter krigen som olieselskab og petrokemisk koncern af internationalt format – benyttet til en egentlig omorganisering af en række brancher, især inden for jern- og metalindustrien. Store investeringer blev på denne måde kanaliseret gennem *IRI* til rustningsindustrien. C. Pace, *Politiche di sviluppo regionale e strategie dell'integrazione economica sopranazionale*, *Rassegna Economica Vol. XXXV*, nr. 1, 1971, s. 29–40.

Den omfattende italienske statsindustri har således sin oprindelse i støtteaktioner til den særlige og trods alt fortsat svage italienske kapitalisme, hvor grupper af borgerskabet og småborgerskabet, som objektivt set var en bremse på udviklingen af en moderne industrikapitalisme, samtidig var nødvendige allierede:

»Det er vigtigt at understrege, at . . . denne beslutning ikke var dikteret af et ønske om at nationalisere de selskaber, der var ramt af krisen, endsige beroede på et antikapitalistisk fjendskab; tværtimod blev redningsaktionerne effektueret med den præcise hensigt at afstive det private initiativ. Da Mussolini bekendtgjorde IRI's oprettelse, definerede han det som en slags rekonvalescens, hvor syge banker og industriselskaber skulle anbringes i en periode for dernæst at vende tilbage til det private initiativ efter helbredelsen. Men dette tilflugtssted blev som følge af en særlig økonomisk udvikling . . . først et hotel, dernæst et pensionat for endelig at blive et egentligt hjem³⁸.

Et andet vigtigt led i den fascistiske støtte til den norditalienske finanskapital var arbejdsmarkedspolitikken med forbud mod strejker, de tvungne korporative industriforbund med deltagelse af arbejdere og arbejdsgivere og endeligt forbudet mod indre vandring. Resultatet blev en større sænkning af lønnen end i de andre kriseramte lande og mindre officielle arbejdsløshedstal, som blot var udtryk for en større »skjult« arbejdsløshed i landdistrikterne.

Godsejerne blev støttet direkte gennem den fascistiske landbrugsreformlovgivning – »*bonifica integrale*« loven – hvorigennem penge bevilgedes til jordforbedringsarbejder, hvor midlerne blev forvaltet af godsejerdominerede konsortier – og indirekte gennem den toldbeskyttelse, der efterhånden skulle slå over i en ekstrem selvforsyningspolitik under sloganet »*battaglia del grano*« (kampen for hveden).³⁹

For landbrugets befolkning betød den fascistiske politik en forværring af levevilkårene; landarbejdernes lønninger faldt, og lejeafgifterne steg. For de store befolkningsmasser i Syditalien var det især en katastrofe, fordi stagnationen fortsatte – mellem 1914 og 1936–39 steg den norditalienske landbrugsproduktion med 22 pct., medens den syditalienske kun steg 3 pct. – og fordi muligheden for at finde arbejde andetsteds var udelukket efter de amerikanske indvandringsrestriktioner fra midten af tyverne og efter det fascistiske forbud mod indre vandring i Italien. Samtidig blev latifundisterne sikret afsætning af deres korn til faste priser, og det jordejende småborgerskab blev sikret gennem de øgede lejeafgifter.⁴⁰

38. P. Sylos-Labini, *Problemi dello sviluppo*, opus cit., s. 149.

39. »Den protektionistiske hvedepolitik begyndte i Italien med beskyttelsestolden fra 1887. Denne afgift blev efter en kort afbrydelse under første verdenskrig genindført i 1925. Under den fascistiske epoke blev den protektionistiske politik almindelig kendt under sloganet »kampen for hveden«, som skulle tjene til at gøre Italien næsten selvforsynende med dette produkt. Tidligt i trediverne nåede importafgiften et højdepunkt (hvor den blev lig med 80 pct. af hjemmemarkedsprisen). I 1936 indførtes en ny form for hvedeprotektion. Importen blev gjort til et regeringsmonopol, og et tvunget oplagringsystem etableredes for den i Italien dyrkede hvede, der ikke blev anvendt i landbruget (til såsæd eller til føde). Hvert år fastsatte regeringen producentprisen samt den pris, som møllerne skulle betale for henholdsvis italiensk og importeret hvede. Der blev således skabt et system, som – med modifikationer – har fortsat helt op til i dag (1960. *Vor bem.*), og som efterhånden har medført en ændring af den italienske hvedebalance fra underskud til overskud.« Vera Lutz, *Italy: A Study of Economic Development*, London 1962, s. 175.

40. Rossi-Doria, *Dieci anni*, opus. cit., s. 4.

Den fortsatte fastlåsning af magt- og produktionsforhold i Syditalien under det dominerende Norditalien og den faktiske forværring af levevilkårene for de syditalienske bønder og landarbejdere hørte også til det fascistiske regimes for-tjenester. Krigspropagandaen med udpensling af de store kolonialiseringsmu-ligheder – f.eks. ved angrebet på Etiopien i 1936 – havde således en konkret baggrund i de hjemlige befolkningsmassers levevilkår. Den voksende og stadig bedre organiserede modstand fra disse befolkningsgrupper sammen med den del af borgerskabet, fascismen havde stødt fra sig, viste, hvor ringe tillid man havde til realiteterne bag de bombastiske propagandafelttog.

6. Efterkrigstidens ændrede vilkår

Udover det fascistiske regimes fald førte 2. verdenskrig til to andre afgø-rende ændringer af betingelserne for den italienske udvikling; landets politiske og økonomiske integration i den amerikansk dominerede vestlige blok og den italienske arbejderklasses organisation i et stort, men reformistisk kommuni-tisk parti. Det italienske borgerskabs magt var efter fascismens sammenbrud på nulpunktet, og det stod over for en velorganiseret, slagkraftig og kommuni-tisk domineret partisanbevægelse. Den borgerlige stats fortsatte beståen blev kun sikret gennem de allieredes »arbejdsdeling«, hvor Italien blev fastlagt som vestlig interessesfære og befriet af britiske og amerikanske styrker.⁴¹

Efter ca. 60 års økonomisk udvikling, hvor både landbruget og især industri-en havde været underlagt næsten permanent toldbeskyttelse, som var kulmine-ret med det fascistiske autarki, blev Italien nu fuldt medlem af den integrerede internationale økonomi, som blev etableret i den vestlige verden efter anden verdenskrig. Dette medførte radikalt ændrede betingelser for den italienske in-dustri, der organisatorisk og produktmæssigt måtte omstilles for at kunne klare sig i en skarp international konkurrence med bl.a. de største industrilande. Man kunne derfor ikke længere tillade vigtige dele af industrien koncentreret om-kring ineffektive sektorer som f.eks. rustningsindustrien. Vi vil senere vende tilbage til denne problemstilling i forbindelse med Mezzogiornos industriud-vikling i efterkrigstiden.

Også for landbruget skulle den internationale integration blive vigtig, men i den første efterkrigsperiode var det dog den indre udvikling, der var af størst betydning for de ændringer, der fandt sted. Verdenskrigen ramte Italien meget hårdt – mest hærget af de direkte krigshandlinger blev Syditalien under de al-lieredes langsomme fremrykning op gennem halvøen – med omfattende tilba-geslag i produktionen, nedgang i levevilkårene og til tider hungersnødlignende tilstande. Forholdene i landområderne blev forværret efter krigshandlingernes

41. Se Gabriel Kolko, *The Politics of War*, London 1969, kap. 3 og 17.

standsning gennem krigsfangers og soldaters tilbagevenden og gennem flugten fra byerne, hvor der var massearbejdsløshed som følge af industriaktivitetens næsten totale ophør. Disse forhold ledte efter befrielsen til en voldsom politisk aktivitet blandt Mezzogiorno's bønder og landarbejdere, der besatte latifundiejorderne og krævede øjeblikkelige jordreformer. Denne gang var bøndernes aktioner langt bedre organiseret end tidligere, og deres krav blev støttet af både kommunister, socialister og kristelige demokrater – de tre grupper fra modstandsbevægelsen, som også dannede de første efterkrigstidsregeringer. Selv om den borgerlige stat blev rekonstrueret, kommunister og socialister smidt ud af regeringen (i 1947), og de klasser, som det fascistiske regime havde støttet sig til, bevarede magten, så var der ingen vej uden om en reformpolitik for landbruget. For det Kristelige Demokratiske parti var det særlig farligt, hvis venstrepartierne skulle vinde indpas i landdistrikterne, hvor en stor del af partiets stemmegrundlag – nemlig småbønderne – befandt sig. Det Kristelige Demokratiske parti var derfor tvunget til at gennemføre en udstykningsreform for at tilfredsstille bøndernes og landarbejdernes krav om jord.

Medens det i første omgang var de indre politiske spændinger, der fremtvang landbrugsreformerne, så skulle de ydre betingelser, som de udviklede sig efter anden verdenskrig, efterhånden fjerne ethvert grundlag for det syditalienske latifundiesystem og dermed for den politiske alliance, som i lange perioder havde domineret den italienske kapitalisme. Den internationale integration og liberaliseringen af toldlovene var en dødsdom over de primitive ekstensive kornbrug, og desuden var det underudviklede og isolerede Syditalien i endnu større grad end under den store industriekspansion før 1. verdenskrig en hindring for den norditalienske industri med dens krav om et udvidet marked og om arbejdskraft.⁴² Udviklingen efter 2. verdenskrig måtte under alle omstændigheder blive et brud med stagnationen, der havde præget Syditalien siden slutningen af forrige århundrede.

7. *Det syditalienske landbrug efter krigen: Jordreformer og strukturændringer*

Efterkrigstidens syditalienske bondebevægelser⁴³ faldt i to omgange – den første i umiddelbar forlængelse af landsdelens befrielse i 1944–45 og den an-

42. Den indskrænkning af reformerne og de forsinkelser, der fandt sted, er næppe udtryk for den syditalienske latifundistklasses fortsatte rolle som en vigtig allieret for det norditalienske borgerskab, men må snarere fortolkes som resultatet af en sammenblanding af latifundisternes, det jordejende småborgerskabs og de moderne agrarkapitalisters interesser i at bremse bøndernes og landarbejdernes krav om bedre vilkår; endvidere af interne taktiske grupperinger i det altid stærkt splittede kristelige demokratiske parti. De syditalienske bønder udgør en vigtig del af partiets stemmegrundlag, og da stemmer i Syditalien fortsat købes gennem gentjenester eller trusler, har de lokale bosser en vigtig rolle i denne sammenhæng. Se f.eks. S. G. Tarrow, *Peasant Communism in Southern Italy*, New Haven 1967.

43. Udover de syditalienske bønder omfattede bevægelsen – hvilket egentlig er et misvisende ord, da der fortrinsvis var tale om lokale aktioner uden en mere overordnet koordination – mezzadrierne i Centralitalien og landarbejderne på Posletten.

den efter tilspidsningen af den økonomiske situation i 1947 med rekordarbejdsløshed og frem til landbrugsreformernes gennemførelse i 1950.

De ofte spontane aktioner bestod i jordbesættelser og tilsåning af uopdyrket jord, oprettelse af kooperativer eller blot fordeling af jorden blandt de aktive bønder. I Mezzogiorno var bondebevægelsen stærkest i de indre egne, hvor bondelatifundiet dominerer, d.v.s. i Silabjergene i Kalabrien, i det indre Sicilien, i Mataroområdet i Lucanien og på Fucinosletten i Abruzzerne. Allerede i 1945 havde man overtaget ca. 200.000 ha. jord. Ved siden af bønderne fra de indre egne var landarbejderne fra de store latifundier, især i Puglien, meget politisk aktive. De enkelte kampagner var ofte velorganiserede, men det lykkedes ikke bønderne at opbygge mere omfattende regionale eller nationale organisationer for deres kamp. Venstrepartierne støttede bøndernes krav om udstykningsreformer og søgte til gengæld at opnå bøndernes støtte i deres parlamentariske bestræbelser på at vinde valgene. Det lykkedes dog ikke at skabe en egentlig organisatorisk ramme om denne forbindelse – den kommunistiske bondeorganisation, *Alleanza contadini*, har aldrig formået at rekruttere mere end et mindretal af de italienske bønder. Det blev de kristelige demokrater, der gennemførte og administrerede reformlovgivningen, som fortsat kunne mobilisere det største antal bønder både til deres landbrugsorganisationer og til valgene. Hertil bidrog kirkens indflydelse, idet denne institution propaganderede meget aktivt til fordel for de kristelige demokrater. Endvidere sikrede koalitionens med de lokale bosser og disses kontrol med offentlige ansættelser og offentlige midler partiet en stærk position i det særlige politiske miljø i Syditalien.

I 1950 blev den første større reformlov vedtaget – *Silaloven* – som kun gjaldt for Kalabrien, men som skulle danne forbillede for de kort tid efter følgende love for resten af Italien, *Legge Stralcio*. Silasletten var netop Kalabriens mest fattige og polariserede del med få meget store jordejendomme og mange meget små jordlodder, som også var i de store jordejeres besiddelse og blot var udlejet til bønderne. Landbrugsteknikken var primitiv med udpræget ekstensiv drift. Sila havde i de foregående år været et af de områder, hvor bondebevægelsen var stærkest.

Det officielle sigte med lovene var dobbelt: 1) At begrænse latifundiesystemet gennem en udstykning af de store jordejendomme og 2) at gennemføre en ændring og forbedring af de produktionsmæssige og sociale vilkår for landbruget. De generelle betingelser for landbruget skulle ændres gennem jordforbedringsarbejder, dræning, kunstvanding og regulering af det hydrauliske system i bjergene. Befolkningens levevilkår skulle forbedres ved at sørge for veje, elektricitet, vandforsyning, skoler, sygdomsbekæmpelse etc. Eksproprieringernes omfang blev bestemt på grundlag af ejendomsstørrelse, jordens anvendelse og ejernes deltagelse i driften. Loven gav latifundisterne mulighed for at undslippe eksproprieringen, hvis de kunne dokumentere, at deres gods var et såkaldt »mønsterbrug«, d.v.s. at det blev intensivt dyrket med moderne

metoder. Endvidere kunne de undgå en del af eksproprieringen mod at love at gennemføre driftsforbedringer. Der var således i udstykningslovene lagt op til, at latifundisterne fortsat kunne beholde en stor del af deres jord – og ofte den bedste del – mod at »forvandle« sig til agrarkapitalister, eller: »Man finder her . . . årsagen til »mange vækkelser af driftsherreinstinktet« hos de traditionelt passive og fraværende ejere; eller sagt på en anden måde blev det mere rentabelt at være driftsleder på et halvintensivt landbrug med *statstøtte* end at skulle drive penge ind . . . gennem de latifundistiske metoder, der i forvejen var blevet ramt af krise efter beskyttelsestoldens sænkning.«⁴⁴

De organisationer, der kom til at administrere reformlovgivningens udførelse – og den italienske landbrugspolitik i almindelighed – var for en dels vedkommende arvtagere fra den fascistiske landbrugsadministration, og resten var særlige til formålet oprettede organisationer. Blandt de førstnævnte var den Italienske Landbrugssammenslutning *Federconsorzi*,⁴⁵ samt de i forbindelse med »*Bonifica integrale*» i 1933 oprettede jordforbedringskonsortier, *Consorti di bonifica*.

Blandt de vigtigere af de nyoprettede organisationer var *Enti di riforma* og *Cassa del Mezzogiorno*.⁴⁶ *Enti di riforma* varetog udstykningen og fordelingen af jord til bønderne og skulle endvidere bidrage med lån til jordforbedringer samt i mindre grad til driftsinvesteringer. *Cassa del Mezzogiorno*, som helt op til i dag er forblevet den centrale organisation i den statslige bistandspolitik over for Syditalien, fik i første omgang til opgave at sørge for de omfattende saneringsarbejder (reguleringen af bjergenes hydrauliske system) samt f.eks. de store anlægsarbejder – veje, skoler, vandforsyning etc.

Resultatet af den udstykningspolitik, som bønderne havde presset for, blev beskedent, og den egentlige udstykning ophørte midt i halvtredserne. 419.000 ha var blevet eksproprieret, hvoraf 337.600 ha blev uddelt til 84.000 familier; fæstere, landarbejdere og småbønder med for lidt jord. Til sammenligning kan anføres, at landbrugsarealet i Syditalien er på ca. 10 millioner ha, og antal beskæftigede i landbruget var ca. 3 millioner i halvtredserne.⁴⁷

44. C. Daneo, *Agricoltura e sviluppo capitalistico in Italia*, Torino 1969, s. 105.

45. *Federconsorzi* er i dag en meget magtfuld organisation med gode forbindelser til det Kristelige Demokratiske parti, storindustrien og agrarkapitalisternes sammenslutning, *Confagricoltura*. Organisationens betydning fremgår af, at den administrerer de statslige støtteopkøb af landbrugsvarer, at den spiller en betydelig rolle ved kreditgivningen til landbruget, og endelig at den fungerer som mellemlid ved på den ene side landbrugets afsætning af dets produkter og på den anden side ved landbrugets køb af driftsmidler, maskiner, kunstgødning etc.

46. *Cassa del Mezzogiorno* var i første omgang påtænkt som en midlertidig foranstaltning, men siden er organisationen fortsat og har hele tiden fået bevilget nye beløb. For den første tiårsperiode, 1950–60, blev bevilget 1000 milliarder lire til *Cassa del Mezzogiorno*. Det beløb blev dog allerede inden periodens udløb forhøjet, og i alt blev der bevilget 2078 milliarder lire for perioden 1950–65. Organisationens aktiviteter har dog hele tiden måtte ændre sig i overensstemmelse med den statslige støttepolitik, og d.v.s. at landbrugsprojekterne er kommet til at indtage en langt mindre fremtrædende plads til fordel for især industriog turismeprojekter. Dette fremgår også af *Cassa del Mezzogiorno's* budget; af de i første omgang bevilgede 1000 milliarder lire gik 770 milliarder til landbruget, medens der af de for femtenårsperioden bevilgede 2078 milliarder kun var afsat 1150 til landbruget. G. Pischel & P. Savini, *Indagine sul Mezzogiorno continentale: L'agricoltura e i problemi di sviluppo*, *Mondo economico*, 7. januar 1961, s. 11.

47. *Annuario di statistiche del lavoro e dell'emigrazione 1969*, Rom. 1970.

Et langt større areal er blevet erhvervet gennem bøndernes egne jordkøb, som delvis støttes af staten og delvis købes gennem de beløb, som ad anden vej – bl.a. den genoptagne emigration – er tilstrømmet Syditalien udefra.⁴⁸ Der er således på trods af de beskedne udstykninger sket ret omfattende ændringer af ejendomsstrukturen inden for det syditalienske landbrug. Et vist indtryk af disse ændringer kan fås af følgende tabel:

Det dyrkede areal fordelt efter ejendomsforhold for henholdsvis Mezzogiorno's fastlandsdel og for Sicilien og Sardinien: (pct.)

a. Fastlandsdelen:

	»Bjersegnene«		»Mindre bjerge«		»Sletter«		Total	
	1947	1961	1947	1961	1947	1961	1947	1961
1. Familiebrug (selveje)	40,2	38,0	36,4	45,0	24,9	44,2	35,5	42,4
2. Familiebrug (lejet jord)	18,0	7,6	21,1	14,1	26,4	14,7	21,0	12,0
3. Storlandbrug drevet gennem udstykning	4,2	2,7	8,7	6,7	2,9	1,9	6,0	4,4
4. Andre former	4,8	3,6	8,6	6,3	15,7	11,7	8,7	6,4
5. Landbrug m. lønarb. el. lign.	32,8	48,1	25,2	27,9	30,1	27,5	28,8	34,8
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

b. Sicilien og Sardinien:

	»Bjersegnene«		»Mindre bjerge«		»Sletter«		Total	
	1947	1961	1947	1961	1947	1961	1947	1961
1. Familiebrug (selveje)	28,6	33,3	30,1	39,7	32,8	41,7	30,2	38,8
2. Familiebrug (lejet jord)	24,3	10,6	25,9	17,1	19,5	13,8	24,6	15,3
3. Storlandbrug drevet gennem udstykning	3,1	0,8	2,7	1,0	2,5	1,1	2,8	1,0
4. Andre former	19,1	8,9	20,6	13,4	17,1	10,5	19,7	12,1
5. Landbrug m. lønarb. el. lign.	24,9	46,4	20,7	28,8	28,1	32,9	22,7	32,8
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

48. G. Vitale nævner således, at over 2,2 millioner ha. jord er erhvervet af bønder og fæstere i perioden 1948–67. Tallet er for hele Italien, men den største del hidrører dog fra Syditalien. Sviluppo del capitalismo mo monopolistico di stato nell'agricoltura italiana, i *Il capitalismo italiano e l'economia internazionale*, Vol. II, Rom 1970, s. 384.

Kilde: Francesco Campus, *Dinamica delle strutture agricole italiane*, Istituto Nazionale di Economia Agraria, Rom 1969. Inddelingen svarer ikke helt til den tidligere i afsnit 4 angivne, men har dog en vis lighed, idet »bjergegne« stort set svarer til »bondelatifundiet« og »mindre bjerge« til »bondelatifundiet« og »det kapitalistiske latifundie« og endelig »sletter« til »det kapitalistiske latifundie« og »det intensive landbrug«.

Ændringen af landbrugsstrukturen er altså gået i retning af det for andre højt udviklede kapitalistiske lande kendte med koncentration på henholdsvis det selvejede familiebrug og det større kapitalistiske landbrug med anvendelse af lønarbejde (kategori 1 og 5 i tabellerne). Samtidig er de for latifundiesystemet karakteristiske kontraktformer på retur (kategori 2, 3 og 4). Denne udvikling er fortsat i tresserne med de stadige jordkøb og den nu både absolutte og relative afvandring fra landbruget i Syditalien. Den jord, som bønderne har erhvervet gennem køb, er fortrinsvis kommet fra det i byerne bosatte småborgerskab, som udgjorde en vigtig del af det reaktionære latifundiesystem. Medens de store jordejendomme – eller det der var tilbage efter udstykningerne – besad de nødvendige dimensioner og let kunne opnå statslig bistand for at omstille sig til de nye betingelser, var denne mulighed udelukket for småborgerskabet, hvis besiddelser ofte både var små og spredt beliggende. Hertil kom bøndernes større mulighed for at købe jord gennem de statslige støtteordninger og gennem de ad andre kanaler kommende penge, hvilket førte til stigende efterspørgsel og stærkt stigende jordpriser. Endelig har det konstante politiske pres for at afskaffe og forbedre agrarkontrakterne sikkert også tilskyndet småborgerskabet til at afhænde jorden.⁴⁹

Efterkrigstiden har utvivlsomt ført til meget store ændringer for det syditalienske landbrug taget som helhed. Det er dog tvivlsomt, hvor stor en del af forandringen der må tilskrives reformerne, og hvor stor en del der må tilskrives den almindelige udvikling og de ændrede betingelser for den italienske økonomi. Her er det i øvrigt noget akademisk at ville adskille og vægte de to årsager, eftersom de ingenlunde er uafhængige i og med, at reformernes indhold og omfang i høj grad er bestemt ud fra den almindelige økonomiske udvikling og tilpasset denne. Hvor reformerne i første omgang var fremkaldt af bøndernes agitation i den umiddelbare efterkrigstid og netop rettet mod de områder, hvor situationen var mest håbløs – udstykningspolitikken er et eksempel herpå – er dette aspekt gledet stadig mere i baggrunden. I stedet er den statslige støttestpolitik blevet et geografisk og beskæftigelsesmæssigt begrænset foretagende med det formål at ophjælpe et »effektivt« intensivt kapitalistisk landbrug i nogle begrænsede »gunstige« områder. Dette er helt parallelt til den ligeledes statsstøttede industriudvikling i Syditalien, som vi vil behandle i et senere afsnit.

49. Af den jord, der indtil 1967 var erhvervet gennem de statslige støtteordninger, stammede 46 pct. fra småborgerskabet, 13 pct. fra de store jordejendomme og 18 pct. fra selvejende småbønder. Mellem 1963 og 1967 steg indeks for agrarkontrakternes afgifter med 8 pct., mens indeks for jordpriser steg med 25,5 pct. G. Vitale, *Opus. cit.*, s. 385.

Resultatet af den stærkt koncentrerede støtte fra de statslige udviklingsorganisationer har været en øget indre ulighed mellem »benraden« – *l'Osso*, hvilket er betegnelsen for det indre, vanskeligt opdyrkelige Mezzogiorno – og »kød-klumpen« – *la Polpa*, hvilket er betegnelsen for de nemt tilgængelige, intensivt dyrkede områder. I de begunstigede egne har man rundhåndet opført kunstvandingsanlæg, støttet jordforbedringsarbejder og driftsinvesteringer. I det indre Mezzogiorno, hvor bondelatifundiet herskede, har man ikke fulgt udstykningerne op, og disse områder er i høj grad blevet overladt til sig selv. Således blev der i perioden 1950–60 gennem den statslige bistand anvendt et beløb på 350 milliarder lire til fordel for de syditalienske kyststrækninger – hvor de moderne intensive landbrug fortrinsvis findes. Disse områder udgør tilsammen ca. 1 million ha, hvilket kun er ca. 10 pct. af det totale dyrkede areal i landsdelen. En stor del af dette beløb er gået til kunstvandingsanlæg. Til hele resten af Mezzogiorno blev der blot anvendt 259 milliarder lire, og en stor del af dette beløb er gået til regulering af de hydrauliske forhold, noget som i lige så høj grad er kommet landbruget på kystsletterne til gode. Der er altså gjort lidt eller intet for at forbedre produktionsbetingelserne for de bønder i de fattige egne i det indre Mezzogiorno, som enten har fået jord gennem udstykningen eller selv har erhvervet den. Resultatet har været en fortsat forarmelse, og det er fortrinsvis her, at efterkrigstidens genoptagne udvandring har fundet sine rekrutteringscentre.

»Også de, der har fået tildelt jord – og ikke altid på grund af manglende initiativ eller som følge af en traditionel indstilling – har ofte måttet indstille sig på at fortsætte med det traditionelle ekstensive landbrug med monokultur – især hvede – og med lave indkomster . . . der næppe kan underholde en familie.«^{50 51}

Når man skal vurdere de ændringer, der er sket for Sydditalien som helhed m.h.t. landbrugsproduktionens sammensætning, omfang og produktivitet, er det nødvendigt at tage hensyn til denne ulige udvikling, hvor nogle få områder moderniseres, medens resten af landsdelen stagnerer. Landbrugsproduktionens sammensætning er i dag langt mindre præget af de for latifundiesystemet

50. M. Rossi-Doria, Aspetti e problemi delle trasformazioni fondiarie, i *Mondo Economico*, 17. juni 1961, s. 26–33.

51. Det halvvofficielle forskningsinstitut *SVIMEZ* foretog i begyndelsen af tresserne en række undersøgelser af syditalienske landkommuner, der var placeret »udenfor udviklingen«. Blandt de udvalgte kommuner var både repræsentanter fra områder præget af det ekstensive kapitalistiske latifundie (*Minervo Murge* i Bari-provinsen) og fra områder præget af bondelatifundiet (*Biccari* i Foggia-provinsen og *Aciri* i Cosenza-provinsen). I samtlige kommuner var der en livlig udvandring til Norditalien og til vesteuropæiske lande – mellem 10 og 30 pct. af befolkningen var udvandet mellem 1951 og 1961. Pengebeløb, der blev tilført kommunerne udefra, var af meget stor betydning for den lokale økonomi. Således udgjorde de fra emigranterne overførte beløb, forskellige sociale ydelser fra staten samt de ligeledes af staten finansierede offentlige arbejder i området en stor del af kommunernes samlede indkomst. På grund af de større pengemidler var der sket en vis ændring af ejendomsstrukturen. Der var kommet flere selvejerbønder, der havde købt jord fortrinsvis fra småborgerskabet. Der var imidlertid ikke sket nogen forbedring af produktionsmetoderne i landbruget. Brugsstrukturen var blevet endnu mere opsplittet og urationel end før, og den samlede produktion var ikke øget. Prisstigningerne som følge af den øgede efterspørgsel på jord havde slugt bøndernes penge, så der intet blev tilovers til driftsinvesteringer. *Ricerca su le zone povere del Mezzogiorno, Rapporto generale e indagini su Biccari, Aciri, Lodé e Minervo Murge, SVIMEZ Rom 1963.*

typiske ske produkter, hvede og får. Til gengæld har trækulturerne – oliven, vin og sydfrugter – vundet frem tillige med grøntsager og industriafgrøder. For den animalske produktions vedkommende er der sket en vækst i kvægbestanden beregnet på mejeri- og kødprodukter. Men disse ændringer hidrører næsten udelukkende fra de begrænsede områder med intensiv drift, og det samme gælder den vækst i produktionens værdi, der har fundet sted.⁵²

Til ændringerne i det syditalienske landbrug hører også det forhold, at der for første gang siden 1860 har været tale om en fortsat og betydelig nedgang både i den relative og absolutte beskæftigelse i landbruget.⁵³

Denne nedgang, som var særlig markant i tresserne, har ikke været forbundet med en tilsvarende vækst i industribeskæftigelsen, men er for en stor del blevet opslugt i den nye store udvandringsbølge, som satte ind efter 1955. I modsætning til tidligere var udvandringens hovedmål nu de vesteuropæiske industrilande, Frankrig, Schweiz og Vesttyskland; efterhånden blev også de norditalienske industricentre mål for udvandringen. Mellem 1955 og 1970 udvandrede ca. 1,7 millioner italienere til udlandet. En stor del af emigranterne rekrutteres fra det indre Mezzogiorno, hvor landbruget stagnerer og distance- res stadig mere i forhold til landbruget i Europa og andre steder i Italien.

Resultatet har været en egentlig affolkning af disse egne, begyndende med en ændret og mere ugunstig demografisk sammensætning, noget som måske også forekommer i andre egne og landes landbrug, men som her antager særligt store dimensioner. Familiens yngre medlemmer sendes til industrierne i Norditalien, Schweiz og Vesttyskland, medens de ældre medlemmer bliver hjemme og passer landbruget. De penge, emigranterne sender hjem, kan dog ikke bøde på den manglende statslige indsats til fordel for landbruget i det indre Syditalien, endsize sige på de håbløse strukturelle forhold. For at ophjælpe det indre Mezzogiorno kræves investeringer og andre indgreb af langt mere radikal karakter, og desuden opsluges størsteparten af emigranternes penge i forhøjede jordpriser samt i bestræbelser på at forbedre en rystende lav levestandard.

8. Forsøg på en samlet vurdering af landbrugsreformerne og deres betydning for Syditalien

I 1958 blev Italien medlem af de Europæiske Fællesskaber. Det italienske landbrug skulle herefter klare sig i konkurrencen med det ofte mere effektive og moderne landbrug i de andre europæiske lande. Målsætningen for den statslige

52. Bruttonetproduktet for det syditalienske landbrug udgjorde i 1949–59 – beregnet for en etårig periode – 615 milliarder lire, i 1958–59, 1122 milliarder lire og i 1967, 1767 milliarder lire. Se C. Daneo, *Agr. e svil. cap., opus. cit.*, s. 104 og *Annuario Statistico* Rom 1968, s. 365.

53. I 1951 var 3,6 millioner beskæftigede i det syditalienske landbrug mod 2,7 millioner i 1961 og 1,7 millioner i 1971. Landbrugets relative andel af den samlede beskæftigelse var i de tre år henholdsvis 55 pct., 43 pct. og 30 pct. Den aktive befolkning faldt samtidigt fra 6,56 til 5,66 millioner. *Annuario di statistiche provinciali* 1971, Rom 1972.

landbrugspolitik – herunder bistanden til Syditalien – blev derfor endnu tydeligere end tidligere drejet ind i de baner, vi har fremhævet ovenfor; en hurtig og geografisk begrænset udvikling af et moderne, mekaniseret og specialiseret kapitalistisk landbrug, der kunne konkurrere internationalt. For det syditalienske landbrug blev de »likviderende« tendenser forstærket efter Italiens indtræden i Fællesmarkedet på grund af de produktions- og konkurrencemæssige normer, man herved blev underlagt.

Efterkrigstidens hurtige udvikling af specialisering og mekanisering i det vesteuropæiske landbrug har bevirket, at produktivitetsforskellene mellem forskellige typer landbrug er øget meget. Dette er en følge af de stærkt stigende investeringskrav, som de mindre landbrug kun vanskeligt har kunnet honorere, fordi de mangler de tilstrækkelige midler, og fordi de er for små til at gøre investeringerne rentable. Medvirkende til denne udvikling har også været de statslige støtteordninger – herunder Fællesmarkedskommissionens landbrugspolitik – der har diskrimineret til fordel for de store specialiserede brug og indirekte finansieret en stor del af disses investeringer. De pristøtteordninger og afsætningsgarantier, der begrundes med det mindre landbrugs vanskeligheder, og som er proportionale med produktionens størrelse, giver en langt mere omfattende subsidiering af det store og højt produktive landbrug.⁵⁴

Strukturudviklingen i det italienske landbrug har i efterkrigstiden ikke været afgørende forskellig fra udviklingen i de andre vesteuropæiske lande. I store dele af Italien og især i Syditalien har udgangspositionen blot været en anden og mere primitiv struktur. I de andre lande skete likvideringen af de store godser og de hermed forbundne overleveringer af feudale arbejdsrelationer på et tidligere tidspunkt, hvorefter landbruget blev organiseret i moderne kapitalistiske brug med lønarbejde og i små selvejede familiebrug.

I disse lande har den absolutte afvandring fra landbruget stået på i lang tid; de helt små brug er blevet forladt og deres jord slået sammen. Jordfordelingen er derfor mindre polariseret mellem de helt store og helt små ejendomme, end tilfældet er i Italien og især i Syditalien. Her medførte udstykningen af latifundiernes jorder under jordreformerne en vis nedgang i de helt store ejendommes udstrækning. Tilsvarende skete der en forøgelse af de små og mellemstore brugs andel af det dyrkede areal.⁵⁵ Også de helt små brugs andel en imidlertid øget, hvilket den absolutte nedgang i landbobefolkningen ikke har ændret på – d.v.s. indtil 1960, hvorfra de sidste tal stammer.⁵⁶

54. A. Zeller, *L'imbroglia agricola del Marché commun*, Paris 1970. se især 2. del.

55. »Selv om det træk ved den italienske landbrugsstruktur, der består i polariseringen mellem en begrænset gruppe af store og mellemstore kapitalistiske brug og myriader af fattige bønders »jordstrimler«, kan siges at være trængt tilbage, er det givetvis ikke elimineret; tilbage findes fortsat sporene af en kapitalistisk udvikling (især i Syditalien), som Lenin sikkert havde fundet analog til den af ham definerede »preussiske vej« for den kapitalistiske udvikling af landbruget.« C. Daneo, *Agr. e svil. cap. in It., Opus.cit.*, s. 95.

56. Den absolutte afvandring fra landbruget er i Syditalien begyndt efter 1950, se figur s. 33.

Fordeling af det dyrkede areal i Syditalien efter brugsstørrelse (pct.):

Fastlandsdelen:

	5 ha	5–10 ha	10–20 ha	20–50 ha	50–100 ha	100–500 ha	>500 ha
1930	24,5	12,0	9,0	8,6	6,3	16,9	22,7
1961	26,1	15,3	11,6	10,5	6,5	12,8	17,2

Sardinien og Sicilien:

	5 ha	5–10 ha	10–20 ha	20–50 ha	50–100 ha	100–500 ha	>500 ha
1930	15,7	9,9	10,3	13,1	11,0	21,5	18,5
1961	17,4	10,3	11,0	15,3	12,7	19,1	14,2

Kilde: F. Campus, *opus.cit.*, s. 15.⁵⁷

Den italienske landbrugspolitik har nødvendigvis måttet tage højde for den anderledes udgangsposition, hvilket halvtredsernes agrarreformer selvfølgelig er et meget vigtigt udtryk for. Efter landets indtræden i Fællesmarkedet er forskellen mellem den italienske og de andre medlemslandes landbrugspolitik blevet mindre. Den seneste tids italienske landbrugspolitik er formuleret i *Piano Verdeloven* fra 1961 (der er siden kommet en ny *Piano Verdelov*), der tydeligt er inspireret af Europakommissionens første Mansholtplan. Det mere vidtgående strukturmæssige og sociale sigte, der prægede halvtredsernes reformer, er forsvundet til fordel for en selektiv støtte til det landbrug, der i forvejen er begunstiget af udviklingen, og som relativt nemt kan gøres rentabelt og »effektivt« – vi har ovenfor nævnt, at de generelle garantier for priser og afsætning også virker selektivt. Den italienske landbrugspolitik adskiller sig efterhånden kun fra de andre vesteuropæiske landes ved, at subsidieringen af landbruget er større og i vid udstrækning omfatter finansiering af driftsinvesteringer.⁵⁸

Den førte landbrugspolitik har fremmet en hurtig kapitalistisk udvikling af det italienske landbrug – og af det syditalienske – som er uden fortilfælde i landets historie. De grupper, udviklingen har styrket, er først og fremmest de

57. Til sammenligning kan anføres følgende tal for andre europæiske lande:

Det lille selvvejede brugs udvikling:

	klassegrænser (i ha)	vækst i pct.
Frankrig (1942–1957)	2–10	÷ 5,6
Vesttyskland (1949–1959)	2–10	÷ 17,1
Holland (1950–1959)	1–10	÷ 9,7
Danmark (1949–1956)	0,5–10	÷ 8,3
Italien (1947–1955)	0,5–10	+ 10,6

Kilde: C. Daneo, *Ibid.*

58. C. Daneo har prøvet at give et skøn over landbrugsstøttens omfang og betydning. Statens andel af landbrugets investeringer – hvoraf agrarkapitalisterne har fået hovedparten – var i 1951 på ca. 20 pct., i 1955 var den steget til ca. 50 pct., og i 1960 lå den ligeledes på ca. 50 pct. I Syditalien er den statslige andel større. I 1960 lå det italienske landbrugs samlede investeringer på 533 milliarder lire, som skal sammenlignes med den samlede kapitalistiske profit – d.v.s. eksklusiv jordrenteindtægter. Daneo anslår landbrugets profit for 1960 til at være på ca. 800 milliarder, hvilket betyder, at agrarkapitalisternes profitrate med statens støtte ligger over industriens gennemsnitlige profitrate, og at landbrugets overskud langt overstiger investeringerne og således må være anbragt andetsteds. (C. Daneo, *Agr. e svil. cap.*, *opus.cit.*, s. 75 og 105).

moderne agrarkapitalister og i mindre udstrækning selvejerbønderne i de »bejungstede« områder. Størsteparten af de italienske småbønder – selvejere eller lejere af jord – har ikke haft del i denne udvikling, som de tværtimod er blevet distanceret af. De har enten måttet forlade erhvervet eller frister nu en kummerlig tilværelse i et landbrug uden muligheder. Geografisk bevirker den selektive udvikling, at store dele af det indre Italien og især det indre Sydditalien er på vej til at blive affolket og lagt øde hen.

Der er en åbenlys analogi mellem den omfattende statslige deltagelse i landbruget i Italien og statens store rolle i industrien. Begge fænomener har deres oprindelse i den særlige og forsinkede kapitalistiske udvikling af landet, som *Gramsci* søgte at analysere fra dens udspring under Italiens samling og Risorgimentoperioden. I efterkrigstiden har statens deltagelse i økonomien fået fornyet aktualitet som følge af den øgede internationale integration og de krav, der herved blev stillet til den italienske produktion. Men hvor relevant er den gramscianske analyse i dag med dens understregning af de feudale overleveringer i det italienske samfund, hvor den norditalienske kapitalisme gennem sin politisk nødvendige alliance med det reaktionære jordejende borgerskab holdt Sydditalien fastlåst i en tilbagestående og stagnerende landbrugsform, og herved indirekte begrænsede grundlaget for den italienske kapitalisme og forsinkede udviklingen?

Vi vil afslutte afsnittet med at referere en diskussion mellem to af det italienske venstres førende landbrugseksperter om hovedtendenserne i efterkrigstidens udvikling; d.v.s. skal man fortsat fremhæve det italienske samfunds særlige og tilbagestående træk, eller skal det analyseres på linie med de andre vesteuropæiske industrilande. Selv om de to landbrugseksperter fortrinsvis taler om Italien som helhed, mener de dog, at deres analyse også har gyldighed for Sydditalien.

E. Sereni har bl.a. i sin bog, *Due linee di politica agraria* (Rom 1961), hævdet den gramscianske analyses fortsatte gyldighed og betydningen af de overleverede og parasitære træk ved det sydditalienske landbrug, hvor en rentenydende og passiv jordejerklasse skummer en stor del af fløden, som konsumeres eller spekuleres bort og herved hæmmer erhvervets udvikling og indirekte udviklingen af hele det italienske samfund. Efterkrigstidens reformer har ganske vist ført til en begrænset tildeling af jord til småbønder og landarbejdere og en vis overførsel af statsmidler til det sydditalienske landbrug. Disse midler er dog ifølge Sereni altovervejende gledet i latifundisternes lommer, der som følge af de feudale agrarkontraktors fortsatte beståen ingen interesse har haft i at investere i en produktionsudvikling. Småbønderne der – stadig ifølge Sereni – er det mest progressive element i det sydditalienske landbrug, har intet modtaget, og følgelig er der heller ikke kommet nogen udvikling fra denne kant. Sydditaliensproblemet er altså ikke blot en omstillingsproces, hvor visse strukturer nedbrydes for at bane vej for en senere udvikling, men derimod en fortsat opløsning og stagnation af et helt samfund. Sereni mener,

at krisen er generel for *hele* det syditalienske landbrug og lægger ligeledes megen vægt på landbrugets underordning under industrien som led i denne udvikling.

Som det gerne skulle fremgå af de foregående afsnit, har vi her anlagt en noget anden vurdering af efterkrigstiden, en vurdering, som for en stor del bygger på den ofte citerede landbrugsøkonom C. Daneo's analyser. Ifølge Daneo kan det, der er sket i efterkrigstiden, ikke længere beskrives med den gramscianske analyse. Selv om udviklingen langt fra har været entydig, og selv om man stadig finder en række af de tidligere så karakteristiske feudale træk i de syditalienske landdistrikter – og for så vidt også i en række byer – så har hovedtendensen været en hurtig udvikling af et moderne kapitalistisk landbrug:

»mellem 1950 og 1960 (*den artikel, hvorfra citatet er taget, er fra 1964, d.v.s. at angivelsen af årstallet 1960 ikke indikerer, at udviklingen er standset på dette tidspunkt. Vør bem.*) er der i Italien foregået en intens og generel udvikling af den kapitalistiske landbrugsstruktur i samtlige dele af landet. Uden at fordybe os i statistikker for en længere eller meget lang periode, kan vi stadfæste, at en sådan udvikling ikke har haft sin lige på andre tidspunkter af den kapitalistiske udvikling i Italien (som f.eks. tiåret 1900–1910); dette har ikke alene fundet udtryk i betragtelige stigninger i nettoprodukt og investeringer . . . men det har også medført dybtgående og uigenkaldelige ændringer af den sociale stratifikation i de italienske landdistrikter, hvor den moderne agrarkapitalisme »har vokset sig stor« ved og på trods af en tilbagestående ejendomsstruktur.«⁵⁹

Daneo fremhæver, at der i dag også i Syditalien sker en udkrystallisering af de to brugstyper, der dominerer udviklingen andetsteds; på den ene side det intensive, stærkt investeringskrævende moderne kapitalistiske brug på adskillige hundrede ha eller mere og på den anden side det i den vesteuropæiske landbrugslyrik så højt besungne familiebrug, d.v.s. selvstændige småbønder, der klarer sig ved egen og familiens arbejdskraft. Den yderst kritiske situation for store dele af det syditalienske landbrug og for de mange småbønder og fæstere kan altså ikke blot, som Sereni gør det, henføres til en stadig tyngende feudal jordrente, til de manglende statstilskud og til industriens tilegnelse af en større del af kagen gennem det forringede bytteforhold. Årsagen må, siger Daneo, søges i de forskellige produktionsforhold og den herigennem skabte ulige udvikling for de forskellige typer landbrug:

». . . i de sidste ti år har man været vidne til en betragtelig koncentration af det kapitalistiske landbrug i sletteområderne . . . og de tekniske produktionsmidler har i betragtelig grad koncentreret sig i disse brug (maskiner, kunstgødning, omkostninger ved den kapitalistiske produktion); denne koncentration har endvidere medført en stor kløft mellem det kapitalistiske landbrug og familiebruget hvad angår faste investeringer og driftsudgifter; endelig er arbejdets *tekniske* produktivitet (beregnet som antal arbejdsdage pr. ha) ved bondens arbejde blevet meget ringere end ved lønarbejderens arbejde, og den kapitalistiske profit har i 1959 været lig med en trediedel af nettoproduktet.«⁶⁰

59. C. Daneo, *Agr. e svil. cap., opus.cit.*, s. 112.

60. C. Daneo, *Agr. e svil. cap., opus.cit.*, s. 65.

En vigtig konsekvens af Daneo's analyse er, at det ikke længere er rigtigt at fremhæve en modsætning mellem den igangværende udvikling og landbrugets vilkår som helhed. Interessesfællesskabet mellem de store norditalienske monopoler og det moderne kapitalistiske landbrug er ikke kun politisk, men også snævert økonomisk. Dette landbrug har en profitrate og en akkumulationstakt, der ligger på niveau med industriens, og det er i langt større grad end latifundiet integreret med industrien både som leverandør og aftager.

Hermed er problemerne imidlertid ikke forsvundet fra de syditalienske landdistrikter, og modsætningen mellem Nord og Syd er ikke ophævet. Latifundiets afskaffelse er kun blevet erstattet med en pletvis og begrænset udvikling af moderne landbrug. For størsteparten af de syditalienske landdistrikter og især det indre Mezzogiorno, er situationen lige håbløs; her har man måske fået bedre veje og elektricitet, men man har ikke fået muligheder eller hjælp til at sikre befolkningens eksistens. Jorden er udpint og opsplittet i alt for små stykker som altid, og nutidens normer for »effektiv« landbrugsdrift, nedfældet i Statens og Fællesmarkedskommissionens betænkninger, afskriver disse områder som uegnede til fortsat opdyrkning. Nu som før er det vigtigste alternativ for den syditalienske bondebefolkning at udvandre – det nye består blot i, at man i stedet for at rejse til Amerika frister en tilværelse som fremmedarbejder i en af de norditalienske storbyer, i Tyskland eller i Schweiz.

9. Industrialiseringen i efterkrigstidens Syditalien

Under de allieredes fremrykning i krigens sidste par år led det industrielle apparat i Syditalien meget stor skade; 28 pct. af industriapparatet i Syditalien blev således ødelagt under krigen mod kun 12 pct. i Norditalien, hvortil kom de omfattende ødelæggelser af broer, veje og jernbaner. Efterkrigstidens bestræbelser på at få den italienske økonomi på fode igen var altovervejende rettet mod den norditalienske industris genopbygning og omstilling og kun i meget ringe grad mod den ubetydelige syditalienske industri. De første reformlove indeholdt intet om en industrialisering af Syditalien, men var udelukkende rettet mod de akutte problemer inden for landbruget. Efterhånden skulle Syditalienspolitikken dog komme til at fokusere mere og mere på en industrialisering af landsdelen. Vi vil i dette afsnit se lidt på forudsætningerne for og resultaterne af denne politik samt de karakteristiske tendenser, der har præget industriudviklingen i Syditalien i den nyeste tid.

Industri og håndværk indtog en yderst marginal plads i den syditalienske økonomi ved udgangen af anden verdenskrig. Dette var resultatet af en årelang stagnation efter *Risorgimento* og likvideringen af den bourbonske industri og manufaktur. Ikke alene var beskæftigelsen lav og produktionen af ringe omfang, men den sekundære sektors kvalitet og sammensætning var lige det modsatte af forholdene

i Nord. En stor del af denne sektor bestod i Syditalien af små traditionelle håndværksbedrifter med få beskæftigede, der levede en pauver tilværelse under usikre og svingende markedsforhold. Man kan få et indtryk af forskellen mellem Nord og Syd ved at se på beskæftigelsestallene fra 1936: I Mezzogiorno arbejdede 70 pct. af de beskæftigede i den sekundære sektor i små håndværksvirksomheder mod kun 30 pct. i egentlige industribedrifter; i Norditalien var det lige omvendt.⁶¹

Det, der fandtes af moderne industri i Syditalien, havde typisk enklavekarakter – det var domineret udefra, eksportorienteret og med ringe tilknytning til landsdelens produktionsliv i øvrigt.⁶²

Efter krigen blev den norditalienske industriproduktion omorganiseret for at tilpasses de nye betingelser, medens man bevarede den virksomhedsstruktur, som var udviklet under fascismen med det vigtige indslag af statslige industriselskaber. De industrigrene, som kun havde været holdt oppe gennem subsidier og den ekstremt høje toldbeskyttelse, nedlagdes – herunder den store rustningsindustri – og vægten i industriproduktionen blev flyttet til fremstilling af billige masseproducede konsumvarer, bl.a. beregnet på eksport. Denne omorganisering, som har været en del af baggrunden for det italienske »økonomiske mirakel« i efterkrigstiden, berørte både den private og statslige sektor. Sidstnævnte blev reorganiseret i de to store industriselskaber *IRI* (bl.a. stålproduktion, jernog metalindustri i øvrigt) og *ENI* (olie og petrokemisk industri). Den statslige sektor er siden hen udvidet betydeligt dels ved nationaliseringen af elektricitetsforsyningen i 1962 og dels ved de statslige selskabers deltagelse i en række private koncerner – sidst den største kemiske koncern i Italien, *Montedison*. Endvidere har staten i høj grad støttet den private industris udvikling gennem en række offentlige kreditinstitutioner. Statens meget betydelige rolle fremgår af, at de statslige selskaber i tresserne tegnede sig for 35 pct. af samtlige industrielle investeringer, og at investeringer af mindst samme størrelse blev finansieret gennem de offentlige kreditinstitutioner.⁶³

Ovenstående må dog ikke opfattes således, at der eksisterer nogen særlig interessenmodsatning eller forskel i virksomhedsopbygning og udviklingspolitik mellem de store statslige og de store private koncerner. Som det allerede blev påpeget i et tidligere afsnit er den statslige deltagelse i industrien under de særlige italienske betingelser en nødvendig forudsætning for den privatkapitalistiske produktionsmådes videreudvikling.⁶⁴

61. P. Saraceno, *Ric. e pian., opus.cit.*, s. 446. Tallene er fra folketællingen i 1936.

62. En undersøgelse af forholdene lige før 2. verdenskrig, foretaget af *SVIMEZ*, viser, at den »tekniske, administrative, kommercielle samt finansielle ledelse af minedriften i Syd for en stor del befinder sig i Nord«; endvidere var 50 pct. af følgende industrigrene, som repræsenterede 80 pct. af industriproduktionen i Mezzogiorno, »afhængige« af »centre« uden for Mezzogiorno; metalfremstilling, minedrift, kemisk industri, udvinding af ikke-metalliske mineraler samt maskinindustri. At det drejer sig om de større industrivirksomheder fremgår af, at de kun udgjorde 4,5 pct. af det samlede antal virksomheder inden for de nævnte brancher. P. Saraceno, *opus.cit.*, s. 457.

63. E. Peggio, *Tendenze del capitalismo italiano e la programmazione democratica*, i *Il capitalismo italiano e l'economia internazionale Vol. I*, Rom 1970.

64. Hvis man ser på hvilke industrier, staten typisk har varetaget i Italien, er det på den ene side industrier, som overalt og i længere tid har været ramt af krise, og som også i andre lande støttes af det offentlige – f.eks. værfts-

Den politiske baggrund for harmoniseringen mellem den private og statslige industri har hele tiden været det Kristelige Demokratiske partis monopol på besættelsen af de ledende poster inden for den statslige industri. Dette monopol er nidkært blevet overvåget under de skiftende koalitionsregeringer og især under de sidste ti års centrum-venstreregeringer:

»... i denne samme periode (1960 til 1970. *Vor bem.*) har systemet med statslig deltagelse i endnu højere grad end i den foregående periode fungeret som et homogent instrument for de store private grupper og har ligesom disse fastsat aktiviteten efter profittens logik. Det var rent faktisk under den ugunstige konjunktur, at teorien om de statslige selskaber som konkurrenter til de private oligopolistiske selskaber blev afskrevet Denne teori blev udarbejdet på det Kristelige Demokratiske partis første studiekongres. Teoriens anvendelse havde altid haft en meget episodisk karakter, og den blev erstattet med teorien om integration mellem de offentlige selskaber og de store private, italienske og udenlandske grupper. Sidstnævnte teori blev med særlig styrke og hertil svarende konkret handlen støttet af præsidenten for IRI. Efter en lang række aftaler mellem offentlige og private selskaber er man nået frem til oprettelsen af et betragteligt antal selskaber med blandet kapital – offentlig og privat, italiensk og udenlandsk – der er udtryk for det initiativ, som den statslige deltagelse har påtaget sig i disse års koncentrations- og reorganiseringer.«⁶⁵

Reformpolitikken og den statslige bistand til Mezzogiorno var op igennem halvtredserne altovervejende koncentreret omkring landbruget og de offentlige anlægsarbejder – siden er denne periode, vist nærmest for at forskønne og give indtryk af en kontinuerlig planlægning, blevet kaldt for »præindustrialiseringsfasen«. Industrialiseringspolitikken var begrænset til en række traditionelle incitiver for at tiltrække private investeringer – langfristede lån til lav rente, fritagelse for visse told- og skatteafgifter samt prisreduktion på fragtrater. Dette fik dog ingen eller kun ringe betydning, og den italienske industriekspansion var fortsat begrænset til Norditalien.

De statslige udviklingsprogrammer var heller ikke noget indirekte incitament for en lokal syditaliensk industriudvikling. Tværtimod var den norditalienske industri den vigtigste leverandør til de store offentlige anlægsarbejder i Syd. Denne såkaldte »multiplikatoreffekt« af den statslige udviklingsbistand er af flere forfattere blevet fremhævet som værende af en vis betydning for den norditalienske industris ekspansion i disse år.⁶⁶

Fra midten af 50'erne begyndte man i ledende politiske kredse at gå ind for langt mere direkte indgreb for at fremme en industriudvikling i Syditalien. Den daværende økonomiminister *Vanoni's* plan fra 1954 er det første større officielle

dustrien. På den anden side er det basale og stærkt kapitalintensive industrigrene, hvis produktion forsyner resten af industrien. Dette kendes også fra andre kapitalistiske lande, men er blot mere omfattende i Italien. Vigtige eksempler udover kommunikationsmidler og elektricitetsforsyning er olieindustri, petrokemisk industri samt stålindustri.

65. E. Peggio, *Opus.cit.*, s. 72.

66. Se f.eks. P. Saraceno, *Ric. e pian., opus. cit.*, s. 287, og F. Vöchting, Die italienische Südfrage i *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft* 114/1, Tübingen 1958, s. 223.

dokument med et sådant indhold.⁶⁷ Her blev bl.a. fremhævet nødvendigheden af at forpligte de statslige selskaber til fremover at lægge en vis del af deres nyinvesteringer i Syditalien. Vanoniplanen fik i sig selv kun ringe betydning og blev ikke udmøntet i konkrete beslutninger – de opstillede mål for en tilnærmelse mellem beskæftigelsesniveau og indkomstniveau mellem Nord og Syd inden for en kort periode var også helt urealistiske. Planen var dog vigtig som et udtryk for, at det var trængt igennem hos de ledende grupper i det Kristelige Demokratiske parti, at det var nødvendigt med en industrialisering af Syditalien for at udvide grundlaget for den fremtidige kapitalistiske udvikling i Italien.

I 1959 blev den første større og integrerede industrialiseringslov vedtaget for Syditalien. Fremover skulle en stor del af *Cassa del Mezzogiorno's* midler anvendes til industrielle formål, de syditalienske banker og andre kreditinstitutioner fik ret til at udstede billige industrialiseringslån, hvor renteforskellen indfries af staten. Det vigtigste led i denne lovgivning var dog nok, at de statslige industriselskaber fremover skulle placere 40 pct. af deres samlede investeringer samt 60 pct. af investeringer i nye fabriksanlæg i Syditalien.⁶⁸

Den institutionelle ramme for denne politik var til at begynde med udover de implicerede ministerier først og fremmest *Cassa del Mezzogiorno* og de store statslige selskaber. Da Italien i tresserne efter fransk mønster gik over til femårsplaner for den økonomiske udvikling – som dog intet har at gøre med de socialistiske landes planlægning, idet der blot er tale om en vis ramme for den offentlige økonomiske politik på grundlag af ekstrapolationer af den igangværende udvikling – blev Syditalienspolitikken også integreret i de nationale planlægningsorganer under *CIPE (Comitato interministeriale della programmazione economica)*.

De forskellige bidrag til at fremme og opbygge et industriapparat i Syditalien blev i lighed med landbrugsstøtten ydet ud fra stærkt selektive kriterier, der kun tillod industrialisering i nogle få, geografisk ret begrænsede områder. Begrundelsen for denne politik var som for landbrugspolitikken, at man ønskede at begrænse sig til »effektive« indgreb, d.v.s. man ville kun investere, hvor der var udsigt til en hurtig afskrivning af investeringerne:

»Den gunstige lejlighed til at foretage differentierede indgreb i Mezzogiorno peger først og fremmest på, at man bør tilstræbe en integreret udvikling af den produktive struktur i de områder, som er egnede til at blive egentlige udviklingscentre. På denne måde . . . vil det være muligt at intensivere udvandringen fra de fattigste områder for således at forbedre det lokale forhold mellem befolkning og ressourcer . . . Der vil blive fastsat præcise produktive mål for udviklingscentrene, som skal opfyldes inden en kort eller middel frist og til omkostninger, som er relativt lave.« og »Aktiveringen af en autonom udviklingsproces for den syditalienske økonomi bliver således betroet . . . oprettelsen af

67. En mere udførlig gennemgang af Vanoniplanen og dens indhold findes i E. Bjøl, *Sol og sult, underudviklingens problem i Italien*, København 1960, s. 123.

68. F. Compagna, *La questione meridionale*, Milano 1963, s. 126.

effektive »udviklingscentre« med en massiv industriel indsats og med et kunstvandet landbrug, der er tilpasset det nationale og internationale marked.«⁶⁹

Syditalien blev derfor opdelt i områder, der var »egnede« til at gennemgå en industriel udvikling, og områder, der var »uegnede«. Blandt de første var de få pletter, hvor den hidtidige syditalienske industri havde været placeret – d.v.s. Napoli og et par andre større byer. Endvidere sådanne områder, der ikke ved lovens indførelse havde nogen nævneværdig industrialisering, men som var gunstigt beliggende f.eks. i forhold til landbrugscentrene. Resten af landsdelen, og det vil igen først og fremmest sige det indre Syditalien, blev afskrevet som uegnet til at gennemgå en industrialisering.⁷⁰

For at opnå støtte fra staten til opbygning af en industri var det derfor nødvendigt, at den blev placeret inden for et af de »egnede« områder – benævnt henholdsvis »*poli di sviluppo*« eller »*nuclei di sviluppo*« (udviklingspoler).

Analogt med udviklingen i landbruget er der i efterkrigstiden – og især efter 1960 – sket betydelige ændringer i Syditaliens industristruktur. Industrien er blevet et relativt vigtigere erhverv, og fordelingen på de forskellige industrigrene minder ikke ret meget om den, der eksisterede før verdenskrigen. Medens de ændringer, der fandt sted i halvtredserne i en vis udstrækning kunne henføres til isolerede fænomener som de sicilianske oliefund, er den seneste udvikling klart et resultat af den statslige industrialiseringspolitik. I løbet af halvtredserne udgjorde de syditalienske industriinvesteringer kun 13–15 pct. af de samlede italienske industriinvesteringer, medens det tilsvarende tal i tresserne har svinget omkring 25 pct.⁷¹

Denne ændring er netop indtruffet efter loven af 1959 og de herpå følgende meget store investeringer fra *IRI* (bl.a. stålværket i Taranto i Puglien) og *ENI* (bl.a. de kemiske anlæg i Gela på Sydsicilien). Industriinvesteringerne har da også i Syditalien i langt større grad end i resten af landet været finansieret gennem staten, dels ved de statslige selskaber (ca. 50 pct. af de samlede investeringer) og dels ved de forskellige støtteordninger til den private industri.

Den syditalienske industrialisering har fortsat en række særtræk, der ikke er ulig forholdene i de underudviklede lande uden for Europa og Nordamerika. Det er ikke en autonom udvikling tilpasset de lokale forhold og produktionsvilkår, men i høj grad en udefra styret udvikling, der hele tiden har været dikteret af de store statslige og private selskabers position i den nationale og internationale konkurrence.

69. Ministeren for Syditalien, *Pastore's* rapport til parlamentet i 1961, gengivet i *Mondo Economico* nr. 20, 20. maj 1961, s. 4.

70. Opdelingen blev foretaget af *SVIMEZ*. De tre områder, taget i samme rækkefølge som i teksten, omfattede henholdsvis 5 pct. af arealet og 29 pct. af befolkningen, 32 pct. af arealet og 25 pct. af befolkningen, samt 60 pct. af arealet og 46 pct. af befolkningen. F. Compagna, *Opus.cit.*, s. 137–141.

71. E. Peggio, *opus. cit.*, s. 99, *Annuario Statistico* 1968, s. 372, samt *Cronache Meridionali* 2/3 feb./marts 1962, s. 67.

Der er sikkert ingen tvivl om, at den statslige indsats har været »rationel« nok og nogenlunde den eneste muligt fremgangsmåde under de gældende betingelser. Den kritik af den statslige industripolitik, som udfra en abstrakt liberalistisk betragtning har været rejst af den engelske økonom *Vera Lutz*, er derfor urimelig.⁷² Når hun konkluderer, at den statslige bistand har ført til misallokering og spild af ressourcer, bygger hendes argumentation i sidste ende på en forestillingsverden à la England år 1800, som er helt urealistisk under nutidens betingelser. Her er det nemlig umuligt at forestille sig en lokal industrialisering af Syditalien, der på grundlag af lokale ressourcer og et lokalt marked så at sige skulle løfte sig selv op ved håret. De eneste, der har kapital til at opbygge en konkurrencedygtig industri, var og er staten samt de store private selskaber.

Det har også været de store nationale og udenlandske selskaber, der har kunnet udnytte de »external economies«, som er skabt gennem de statslige anlægsarbejder – kommunikationsnet og energiforsyning – og af den statslige industri i Mezzogiorno. Disse selskaber har ligeledes taget løvens part af de forskellige finansielle støtteordninger.⁷³

De industrier, man anlagde i Syditalien, var oftest store kapitalintensive fabrikker, hvis relation til den lokale økonomi var og forblev yderst begrænset. De meget moderne industrianlæg måtte importeres udefra, og den spredningseffekt i form af forsynings- og aftagerindustrier, man kunne håbe på, forblev ligeledes begrænset. Dette er dog ingenlunde mærkeligt, eftersom de industrier, der fortrinsvis blev placeret i Syditalien, var basisindustrier for færdigvareindustrien i Norditalien og andetsteds og netop af en sådan type, at de krævede minimal sammenhæng med et lokalt industrimiljø – eksempelvis stålindustri og petrokemisk industri. Det var selvfølgelig både rationelt og naturligt for de store statslige og private selskaber at placere netop denne type industri i Syditalien og ikke industrier, som skulle have krævet lokal adgang til hjælpeindustrier, teknisk uddannet arbejdskraft i større omfang etc., hvilket ikke fandtes i Syditalien, og hvis opbygning er en lang og bekostelig proces.

En af de officielle begrundelser for at fremme en industrialisering af Syditalien har hele tiden været ønsket om at skabe et beskæftigelsesalternativ til det håbløst overbefolkede landbrug og hermed et alternativ til den også i efterkrigstiden meget store udvandring. På denne baggrund er det derfor helt grotesk,

72. Se V. Lutz, *opus.cit.*

73. Allerede i halvtredserne finder man noget sådant. F.eks. var lånene til den sicilianske industri fra henholdsvis *Verdensbanken*, *Cassa del Mezzogiorno* og det særlige sicilianske kreditinstitut *IRFIS* fortrinsvis koncentreret på to sektorer - den kemiske industri og cementindustrien - og det vil igen sige, at lånene fortrinsvis tilfaldt aflæggere af de store nationale selskaber, der ønskede at udnytte de netop opdagede naturforekomster og den hurtigt ekspanderende byggesektor. Noget tilsvarende fandt man for de to andre kreditselskabers udlånsvirksomhed - henholdsvis *Isvimer*, der betjener det kontinentale Mezzogiorno, og *CIS*, der betjener Sardinien. N. Colaïanni, *Controlli dei gruppi monopolistici sull'industrializzazione della Sicilia*, i *Politica ed Economia*, jan. 1953, s. 9–12, og *Cronache Meridionali opus. cit.*, s. 68.

når den nyanlagte industri i Syditalien har haft en væsentlig større kapitalintensitet end den i samme periode anlagte industri i Norditalien. Resultatet har været en beskæftigelsesudvidelse af meget ringe omfang – mellem 1951 og 1968 er den industrielle arbejdsstyrke kun øget med 130.000 i Syditalien mod 1.100.000 i Norditalien. Eksempelvis medførte de meget store investeringer i perioden 1959–68 i den vigtigste af de nye industrigrene i Syditalien – den kemiske industri – kun en beskæftigelse på 17.500 mand.⁷⁴

På trods af den syditalienske industrialisering er der altså fortsat en 3–400.000 syditalienere, der årligt må søge industriarbejde uden for landsdelen, i Torino, Milano, Zürich, Frankfurt eller München.

Selv om der har fundet en vis industrialisering af Syditalien sted i efterkrigstiden, er udviklingen dog af en helt anden karakter end den samtidige norditalienske industriudvikling, og denne forskel kan ikke blot forklares ved, at de to landsdele så at sige befinder sig på forskellige stadier af den samme udvikling. I Norditalien har der samtidig med den vækst, der hidrører direkte fra storindustrien, været en betragtelig vækst i moderne mindre og mellemstore industrivirksomheder. En betragtelig del af beskæftigelsesudvidelsen har fundet sted inden for sidstnævnte industrier, der enten repræsenterer stærkt specialiserede underleverandører til den færdigvarefremstillende storindustri – f.eks. bilindustrien – eller som repræsenterer nye industrigrene, der først efterhånden bliver underlagt storindustrien – eksempler er den meget betydelige italienske produktion af elektriske husholdningsartikler, radioapparater samt hårde hvidevarer.

⁷⁴ E. Peggio, *opus.cit.*, s. 130.

I den lille by Gela på Siciliens sydkyst, som er et af de ovenfor nævnte udviklingscentre (*poli di sviluppo*) begyndte den statslige koncern *ENI* omkring 1960 opførelsen af en stor petrokemisk fabrik – *ANIC*. Fabrikken skulle bl.a. forarbejde de sicilianske mineralfund fra efterkrigstiden – olie samt forskellige salte. Der var megen lyrik omkring denne fabrik, som man mente ville føre til »en omfattende fornyelse af hele den lokale sociale og økonomiske struktur«. Men der skete ingen sådan lokal udvikling, og *ANIC* forblev en enklave i Gelaområdet. Fabrikkenes produktion er heller aldrig blevet tilrettelagt efter den lokale udviklings krav og behov, men er udelukkende dikteret af de industrielle betingelser og konkurrencehensyn etc. De tekniske anlæg blev ikke udtænkt på en sådan måde, at lokale producenter og forbrugere kunne udnytte dem – det gælder f.eks. elektricitets- og vandforsyning. Fabrikkenes underleverandører findes udelukkende uden for Gelaområdet (og uden for Syditalien). På trods af investeringer på ca. 150 milliarder lire beskæftigede *ANIC* kun 2.500 mennesker, efter at anlæggene var helt færdiggjorte i 1967. En stor del af arbejdsstyrken var desuden teknikere, hentet udefra. Der er således intet blevet ændret ved de almindelige tilbagestående produktionsforhold i Gelaområdet, der har et meget primitivt landbrug og praktisk talt ingen industri.

Socialt og politisk er Gela og *ANIC* ligeledes forblevet to adskilte størrelser, hvor det lokale samfund er uden indflydelse på selskabets dispositioner – også selv om de har umiddelbare lokale konsekvenser. Dette forhold har man i officielle kredse søgt at bortforklare med de sædvanlige henvisninger til »umodenhed« – eller at det blot er et spørgsmål om tid. I virkeligheden har *ANIC*, snarere end at forårsage den håbede sociale omvæltning, tilpasset sig det gelanesiske samfund og har hermed bidraget til at indkapsle de lokale magtforhold. Man er således endt med at stabilisere det samme lokale og reaktionære borgerskab, der hele tiden har været garant for den manglende udvikling.

»For det andet finder disse tendenser til centralisering af beslutningsmyndigheden og til udelukkelse af kollektivet sit effektive og rodfæstede modstykke i den rolle, der udøves af de dominerende klasser i Mezzogiorno, det være sig af gammel eller ny oprindelse. Ægteskabet mellem neo-kapitalistisk teknokrati og bourbonsk holdning, mellem virksomhedspaternalisme og mafios adfærd, ligger til grund for den alliance – som bevidst eller ikke – i dette som i andre tilfælde tiltættet ethvert håb om sociokulturel og materiel omvæltning som følge af indgreb ... for en fremskyndet industrialisering.«

Gennemgangen bygger på en bog af Eyvind Hytten og Marco Manchioni, *Industrializzazione senza sviluppo, Gela: Una storia meridionale*, Milano 1970.

I Syditalien er der ingen sådan sammenhæng og overgang inden for industri-sektoren. Her findes på den ene side de moderne industrier uden tilknytning til den lokale produktion eller det lokale marked og på den anden side resterne af den traditionelle syditalienske småindustri og håndværk. Sidstnævnte har hele tiden været i krise som følge af den forstærkede konkurrence i efterkrigstiden, hvor Syditalien er blevet stadig mere tilgængeligt for industrivarer udefra. Alligevel tegner de små håndværksprægede virksomheder, der især findes inden for næringsmiddelsektoren, beklædning, samt træ- og møbelindustri, sig fortsat for over 60 pct. af den industrielt beskæftigede arbejdsstyrke i Syditalien.⁷⁵

Som nævnt tidligere blev den statslige industristøtte til Mezzogiorno be-grænset til områder, der var særligt »egnede« til industrialisering. Den tendens til geografisk koncentration, der allerede havde ligget i den foregående periodes mere »spontane« udvikling, blev herved forstærket. Den syditalienske industria-lisering berører nogle få og meget begrænsede regioner, og en række større byer er fortsat uden nævneværdig industri. I 1961 var 75 pct. af industribefolkningen koncentreret i Kampanien, Sicilien og Puglien, og det vil i realiteten sige i Napo-li-Salernoområdet, i Taranto-Bari-Brindisitrekanten, i Siracusa-Cataniaområdet samt omkring Palermo. I hele perioden 1951-68 er 90 pct. af nettotilvæksten for industribeskæftigelsen sket i disse områder, medens resten af Mezzogiorno ingen vækst har haft eller har lidt en direkte tilbagegang.⁷⁶

Den småindustri, som har haft en markant fremgang i Syditalien i efterkrigs-tiden, er af en helt anden art end den moderne norditalienske småindustri, der blev beskrevet ovenfor. Dens baggrund må søges i det forhold, at latifundieøko-nomien er blevet likvideret, uden at det parasitære syditalienske borgerskab og småborgerskab er afskaffet som klasse. Latifundieøkonomiens tilbagetræng-ning har nok medført, at det traditionelle borgerskabs betydning i den natio-nale politik er vigende, men dets lokale økonomiske grundlag er ikke forsvun-det hermed, eller sagt mere præcist: man har fundet nye græsgange. De rige offentlige midler, der er tilstrømmet Syditalien i efterkrigstiden, tillige med den udvidede offentlige administration har skabt gode muligheder for at fortsætte den parasitære tilværelse for den, der kontrollerer de lokale magtforhold.⁷⁷

Særlig vigtigt i denne sammenhæng er de enorme spekulationsmuligheder inden for bygge- og anlægssektoren, der er opstået i forbindelse med de omfat-tende offentlige anlægsarbejder og den store tilflytning til de større byer i ef-terkrigstiden. I løbet af tresserne har investeringerne i denne sektor udgjort ca.

75. C. Turco, *La struttura dell'industria meridionale e la politica di sviluppo industriale del Mezzogiorno*, SVIMEZ 1966.

76. L. Bruni, *Aspetti della dinamica strutturale delle industrie manifatturiere nelle regioni italiane*, SVIMEZ 1970, s. 162.

77. »Det er også ulejligheden værd at undersøge, hvorledes der i tilknytning til statskapitalismen i Mezzo-giorno er skabt et nyt lag af grundspekulanter samt af industriere, der ikke kræver finansiel støtte for at opbygge en industri, men som opbygger en industri for at få finansiel støtte.« N. Colajanni, *Aspetti della questione meridi-onale negli anni sessanta*, i *Il cap. ital. e l'econ. int., opus. cit.*, s. 400.

30 pct. af de samlede investeringer i Syditalien. Skandaler omkring spekulationer i det offentlige jordkøb, bestikelser ved udstedelse af byggetilladelser, der som regel er i strid med gældende vedtægter og byplaner, svindel med leveringskontrakter, priser på byggematerialer, der ligger højere end andetsteds på denne klode etc., har været dagligt tilbagevendende begivenheder.

Man kan således konkludere, at Syditalien i efterkrigstiden har gennemgået en industrialiseringsproces, som målt i økonomiske investerings- og produktionsstatistikker er uden fortilfælde i landsdelens historie. Denne udvikling har dog i forhold til de lokale produktionsforhold været et isoleret fænomen, der altovervejende er betalt og styret udefra, og hvis rationalitet har været de store statslige og private oligopolers virksomhedsplanlægning. Den syditalienske befolkning har stort set været tilskuere til denne industrialisering, og mange har fortsat været tvunget til at vælge den traditionelle løsning på eksistensproblemet – de er udvandret og har søgt arbejde andetsteds, fortrinsvis i centrene for den europæiske storindustri. Den forbedring af de materielle levevilkår, som har fundet sted, er derfor i ringe grad et resultat af den syditalienske industrialisering, men hidrører for en stor del fra andre kanaler – de penge, emigranterne sender hjem tillige med en række sociale overførsler.

Den lokale produktion er i stor udstrækning forblevet på det traditionelle borgerskabs hænder, der altså ikke er blevet afskaffet af udviklingen, men tværtimod har kunnet overføre en række af latifundiesystemets særlige spekulative og uproduktive træk i et slags *modus vivendi* med den moderne storindustri. Denne forbindelse formidles af det Kristelige Demokratiske parti, der ved at alliere sig med de lokale »bosser« og disses magtudøvelse gennem de traditionelle og patriarkalske »klientforhold« har bevaret den politiske kontrol med Syden, en vigtig forudsætning for partiets stemmetal og dets fastholden af regeringsmagten.⁷⁸ Man kan derfor med en vis ret hævde, at den gamle politiske alliance mellem de norditalienske industrialister og de syditalienske latifundister er genskabt i efterkrigstiden; blot er sidstnævnte klasse forsvundet og udskiftet med de nye lokale matadorer fra de spekulative byerhverv, der kontrollerer udvekslingen af offentlige midler med stemmer. At denne alliance kun vanskeligt kan holde låget på gryden og forhindre utilfredsheden med Sydens sociale og økonomiske tilstande i at komme til åbent udbrud var bl.a. opstanden i Reggio Calabria i eftersommeren 1970 en tydelig påmindelse om.

78. En kort og udmærket fremstilling af sammenhængen mellem den politiske og økonomiske udvikling i efterkrigstidens Italien, hvor også Syditaliens særlige rolle og betydning behandles, findes i Michele Salvati's artikel, *Impasse for Italian Capitalism*, *New Left Review* No. 76, Nov.-Dec. 1972, s. 3–33.